UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Aneta Zemanová

Přímé sociální vlivy na kuřáckou kariéru mladistvých

Bakalářská práce

Praha 2014

Autor práce: **Aneta Zemanová**

Vedoucí práce: **Mgr. Jan Morávek, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2014

Bibliografický záznam

ZEMANOVÁ, Aneta. *Přímé sociální vlivy na kuřáckou kariéru mladistvých*. Praha, 2014. 50 s. Bakalářská práce (Bc.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Katedra sociologie. Vedoucí práce Mgr. Jan Morávek, Ph.D.

Abstrakt

Práce je zaměřena na téma kouření mladistvých. Kuřácký zvyk je označován jako kuřácká kariéra, která má tři stádia: počátek, průběh a konec. Téma práce je zúženo na zkoumání přímých sociálních vlivů na kuřáckou kariéru mladistvých, které jsou definovány jako konkrétní výzva od významné osoby či skupiny osob ze sociálního okolí jedince. Předpokládá se, že nejvíce kuřáckou kariéru ovlivňují vrstevníci, partneři, sourozenci a rodiče. Práce se snaží ukázat, jak vypadá kuřácká kariéra mladistvých. Zároveň popisuje období adolescence jako specifickou fázi dospívání jedince.
V adolescenci je důležitým pojmem socializace, identita a vztahy se sociálním okolím. Dále se text zabývá vlivem cigaret na mladistvé a nejvýraznějšími životními situacemi, které mohou ovlivnit kouření mladistvých. V praktické části práce je prezentován kvalitativní výzkum vycházející z etnografické metody a případové studie. Ve výzkumu se pracovalo se skupinou adolescentů mezi 15 a 18 lety. Pomocí zúčastněného pozorování a polostrukturovaných rozhovorů bylo cílem zmapovat průběh kuřáckých kariér členů skupiny a odhalit přímé sociální vlivy, které mohou kuřáckou kariéru ovlivňovat.

Abstract

The work is focused on adolescent smoking. Smoking habit is referred as a smoking career that has three stages: beginning, progress and the end. The topic of the work is restricted to studying the direct social influences on adolescent smoking career, which are defined as a specific challenge from a important person or group of persons from the social environment of the individual. It is expected that peers, partners, siblings and parents influence smoking career most. The work tries to show how does the adolescent smoking career look like. It also describes adolescence as a specific stage of

evolution of the individual. In adolescence, there is an important concept of socialization, identity and relations with the social environment. Furthermore, the text examines the influence of cigarettes to adolescents and most distinctive life situations that may affect adolescent smoking. In the practical part of the work a qualitative research based on ethnographic methods and case studies is presented. In the research was worked with a group of adolescents between 15 and 18 years. Participant observation and semi-structured interviews was used to map the course of the smoking careers of the group members and reveal a direct social influences that may affect smoking career.

Klíčová slova

mladiství, kouření, přímé sociální vlivy, kvalitativní výzkum, případová studie, zúčastněné pozorování, rozhovor

Keywords

adolescent, smoking, social influences, qualitative research, case study, participant observation, interview

Rozsah práce: Počet znaků s mezerami bez abstraktu a příloh činí 87 526

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne … Aneta Zemanová

Poděkování:

Na tomto místě bych především ráda poděkovala svému vedoucímu práce, Mgr. Janu Morávkovi, Ph.D., za trpělivost a podporu. Zároveň bych ráda poděkovala svému příteli a své mámě za cenné rady a morální oporu. Na závěr děkuji i svým přátelům Honzovi, Terce, Lee a Lucce, že se mnou vydrželi až do konce.

Institut sociologických studií
Projekt bakalářské práce

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta sociálních věd
Institut sociologických studií

Studentka: Aneta Zemanová
Konzultant: Mgr. Jan Morávek, Ph.D.

Předpokládaný název práce (česky):

Přímé sociální vlivy na kuřáckou kariéru mladistvých

Předpokládaný název práce (anglicky):

Direct social influences on adolescent smoking career

Klíčová slova (česky):

mladiství, kouření, sociální vlivy, kvalitativní výzkum, zúčastněné pozorování, rozhovor

Klíčová slova (anglicky):

adolescent, smoking, social influences, qualitative research, participant observation, interview

Námět práce:

Ve své bakalářské práci bych se ráda zabývala kouřením mladistvých. Na toto téma bylo již napsáno nespočet prací, knih i výzkumů. Většina z nich se zabývá vždy jednou z fází kuřácké kariéry mladistvých: jejím počátkem či prvními experimenty s kouřením, jejím trváním a gradací, nebo jejím ukončováním, tedy v podstatě odvykáním. V každé z těchto fází můžeme nalézt výčet objektivních či subjektivních důvodů, které mladistvého vedly k té či oné akci. Tyto důvody se v podstatě dají rozdělit na fyzické, psychické a sociální.

Sociální vlivy můžou vycházet od nejbližšího okolí jedince (rodina, spolužáci, vrstevníci), ale také od společnosti jako takové v podobě norem, hodnotových systémů a zákonů. Jelikož se však hodlám zaměřovat na dospívající jedince, musím brát v potaz jejich vývoj a odlišnost od již dospělých jedinců. Jak se můžeme dočíst v mnohé literatuře zabývající se mladistvými, právě v tomto období života je vliv rodiny, školy, a především vrstevníků největší. Protože se domnívám, že pro samotné mladistvé jsou tyto přímé společenské vlivy mnohem lépe zachytitelné, než spíše „abstraktní“ celospolečenské vlivy, ráda bych se zaměřila právě na ně.

Cíl práce:

Mým záměrem je nejen teoreticky zmapovat kuřáckou kariéru mladistvých a ucelit poznatky o ní, ale zároveň nahlédnout pod povrch teorie a snažit se vypozorovat, zda jsou ony teoretické úsudky aplikovatelné na dnešní mládež. To bych ráda provedla pozorováním a rozhovory s určitým vzorkem z cílové populace, tedy z populace mladistvých ve věku zhruba 15-18 let. Od takto zvolené metody si slibuji hlubší porozumění zkoumané problematiky, než by mohlo nastat v případě zvolení kvantitativních metod zkoumání, na které se však většina prací a výzkumů v oblasti kouření mladistvých spoléhá. Já se pokusím od takovýchto výzkumů oprostit a přinést nový pohled na celý problém, který, jak doufám, mi budoucí subjekty zprostředkují.

Předpokládaná struktura práce a metody zpracování:

Svou práci bych ráda rozdělila na teoretickou a empirickou část. V první části bych ráda popsala vývoj dítěte a specifičnost dospívající osobnosti jak z psychologického, tak i ze sociologického hlediska. To je velice důležité pro vcítění se do role mladistvých a správné pochopení jejich postavení a situace ve společnosti. Následně bych ráda navázala s kapitolou o kouření, kde bych tento fenomén stručně definovala. Následovala by kapitola rozdělená do tří podkapitol dle jednotlivých fází kuřácké kariéry: počátek, průběh a ukončení. Poslední fázi zde zmiňuji také, protože velice často slyšíme o tom, že mladiství nejen že začali kouřit, ale že už s kouřením i přestali, a to vše před završením 18 let, což je počáteční hranice legálního užívání cigaret v naší zemi. V jednotlivých fázích bych poté vypsala dílčí sociální vlivy a ukotvila je v relevantních sociologických teoriích.

V empirické části bych ráda zkoumala, jaký vliv mladiství přisuzují vědomě či nevědomě právě oněm sociálním vlivům, které provází jejich kuřáckou kariéru, a jak o těchto vlivech sami mluví a uvědomují si je. Tento výzkum by měl proběhnout kvalitativní formou. Představa výzkumu je taková, že bych měla po dobu několika měsíců být v kontaktu se skupinkou mladistvých ve věku převážně 15-18 let (nemohu zaručit, že se setkávají jedinci pouze z tohoto věkového rozmezí), setkávat se s nimi jak skupinově, tak jednotlivě, a pomocí metod rozhovorů (ať už polostrukturovaných či zcela volných) a pozorování (zjevného, zúčastněného a polostandardizovaného) se snažit získat jejich pohled na celou věc. Půjde v podstatě o šetření podobné ohniskovým skupinám. Trvání samotného pozorování se bude upravovat dle otevřenosti skupiny hovořit o požadovaném tématu, a zároveň podle množství získaných informací podstatných pro vyhodnocení celého šetření.

Velikost skupiny by byla ideální alespoň o pěti členech pravidelně se setkávajících, a zároveň by bylo vhodné, aby alespoň dva členové této skupiny byli aktivní kuřáci. U nich bych ráda zkoumala hlavně důvody setrvání u kouření, ale také bych se ráda ptala na důvody, které je ke kouření dovedly, a ty bych dále analyzovala. Dále bych se ráda ptala (všech členů) na kouření členů ve skupině a vliv skupinových vztahů na tuto skutečnost. Další výzkumné otázky a problémy související s mým tématem budou pravděpodobně vznikat v průběhu terénního zkoumání. Jako metodu výběru vhodného vzorku uplatním metodu sněhové koule, tedy nabalování kontaktů.

Nejprve začnu u mladistvých ve svém okolí, přes které se poté pokusím najít vhodnou skupinu pro výzkum.

Předběžný seznam literatury:

- FLAY, Brian R. et al. Differential Influence of Parental Smoking and Friends' Smoking on Adolescent Initiation and Escalation and Smoking. Journal of Health and Social Behavior [online]. 1994, roč. 35, č. 3, s. 248-265. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/2137279
- HAJNÝ, M. O rodičích, dětech a drogách. Praha: Grada, 2001. 133 s. ISBN: 80-247-0135-9
- HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace. 2., aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4
- JEDLIČKA, R., KOŤA, J. Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8
- JEŘÁBEK, Hynek. Úvod do sociologického výzkumu. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1992, 162 s. ISBN 80-7066-662-5
- KRÁLÍKOVÁ, Eva a Jiří T. KOZÁK. Jak přestat kouřit. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Maxdorf, 2003, 130 s. ISBN 80-85912-68-6
- KRAUTH, Brian V. Peer Effects and Selection Effects on Smoking among Canadian Youth. The Canadian Journal of Economics [online]. 2005, roč. 38, č. 3, s. 735-757. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/3696056
- MACEK, P. Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících. Praha: Portál, 1999. 207 s. ISBN 80-7178-348-X
- MUNKOVÁ, Gabriela. Sociální deviace: přehled sociologických teorií. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, 168 s. ISBN 978-80-7380-398-8
- NAKAJIMA, Ryo. Measuring Peer Effects on Youth Smoking Behaviour. The Review of Economic Studies [online]. 2007, roč. 74, č. 3, s. 897-935. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/4626164
- NAKONEČNÝ, Milan. Sociální psychologie. Vyd. 1. Praha : Academia, 1999, 287 s. ISBN 80-200-0690-7
- NEŠPOR, Karel. Kouření, pití, drogy. Vyd. 1. Praha: Portál, 1995, 125 s. ISBN 80-7178-023-5
- PRESL, J. Drogová závislost. Praha: Maxdorf, 1994. 87 s. ISBN 80-85-800-18-7
- SMOLÍK, Josef. Subkultury mládeže: uvedení do problematiky. Praha: Grada, 2010, 281 s. ISBN 978-80-247-2907-7
- SOVINOVÁ, H., CSÉMY L. Kouření cigaret a pití alkoholu v České republice. Praha: Státní zdravotní ústav, 2003. 96 s. ISBN: 80-7071-230-9
- TRUHLÁŘOVÁ, Z., SMUTEK, M. Riziková mládež v současné společnosti. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. 234 s. ISBN: 8070410442

Podpis konzultanta: V Praze dne:

Obsah

OBSAH ... **1**
ÚVOD ... **2**
1 TEORETICKÁ ČÁST ... **3**
1.1 ADOLESCENCE ... 3
1.1.1 Vymezení pojmu ... *3*
1.1.2 Změny v adolescenci ... *5*
1.1.3 Adolescence a identita ... *6*
1.1.4 Adolescence a vztahy ... *7*
1.1.5 Sociální vlivy v období adolescence ... *9*
2 CIGARETY ... **10**
2.1 ZÁVISLOST NA CIGARETÁCH ... 10
2.2 CIGARETY A PROPAGACE ... 12
2.3 KUŘÁCKÁ KARIÉRA V ADOLESCENCI ... 13
2.3.1 První experimenty s cigaretou ... *13*
2.3.2 Začátky kuřácké kariéry ... *14*
2.3.3 Průběh kuřácké kariéry ... *15*
2.3.4 Ukončení kuřácké kariéry ... *17*
3 METODOLOGIE ... **18**
3.1 CÍL VÝZKUMU ... 18
3.2 METODA VÝZKUMU ... 18
3.3 METODA VÝBĚRU ZKOUMANÉ SKUPINY ... 19
3.3.1 Kritéria výběrového souboru ... *20*
3.3.2 Popis výběrového souboru ... *21*
3.4 METODA SBĚRU DAT ... 22
3.4.1 Rozhovory ... *23*
3.4.2 Výzkumný materiál ... *24*
3.5 PRŮBĚHY SETKÁNÍ ... 25
3.6 POZICE VÝZKUMNICE ... 26
3.7 ETIKA ... 27
3.8 OMEZENÍ VÝZKUMU ... 27
4 ANALYTICKÁ ČÁST ... **28**
4.1 BLIŽŠÍ SEZNÁMENÍ S INFORMANTY A JEJICH SOCIÁLNÍMI KONTEXTY ... 29
4.2 PRŮBĚH KUŘÁCKÉ KARIÉRY ... 30
4.3 PŘÍMÉ SOCIÁLNÍ VLIVY ... 31
4.3.1 Rodiče ... *32*
4.3.2 Sourozenci ... *34*
4.3.3 Partneři ... *35*
4.3.4 Vrstevníci ... *36*
4.4 VÝSLEDKY PŘÍMÉHO POZOROVÁNÍ: ... 38
ZÁVĚR ... **40**
SUMMARY ... **42**
POUŽITÁ LITERATURA ... **43**
KNIHY: ... **43**
ELEKTRONICKÉ ZDROJE: ... **44**
SEZNAM PŘÍLOH ... **46**
PŘÍLOHY ... **47**

Úvod

Podle MUDr. Evy Králíkové CSc. [2011], přední odbornice na problematiku odvykání kouření v České republice, se počet závislých na tabáku u nás pohybuje kolem dvou milionů obyvatel, což by odpovídalo zhruba pětině české populace. Jiné výzkumy mluví i o vyšších číslech, zhruba o 28 – 32% obyvatel České republiky [Sovinová et al. 2013, s. 2]. Podle české legislativy je kouření legální od 18 let věku jedince. Alarmující však je, že valná většina kuřáků začíná kouřit před touto zákonnou hranicí, tedy v období před formální dospělostí. V pořadu Závislosti, uvedeným Českou televizí v roce 2011, se hovoří o devíti z deseti kuřáků, kteří začínají kouřit před 18. rokem života. Světová zdravotnická organizace prováděla v České republice v roce 2011 výzkum mezi studenty od 13 do 15 let v rámci Global Youth Tobacco Survey, tedy mezinárodního výzkumu kouření mladistvých. Z výsledků zcela jasně vyplývá, že 70% studentů ve zmíněné věkové kategorii někdy zkusilo cigaretu, a dokonce 30% zkoumaných pravidelně cigarety kouří [Czech Republic GYTS 2013]. Kouření mladistvých je tedy stále aktuálním tématem, zvláště prozkoumáme-li statistiky úmrtí na nemoci způsobované kouřením cigaret.

Při sledování společnosti si však nemůžeme nevšimnout, že kouření mladistvých vykazuje jakési specifické znaky. Kupříkladu jen málokdy spatříte na ulici zjevně mladistvého člověka, který jde sám a kouří při tom cigaretu. Dospělých jedinců ve stejné situaci potkáte denně nespočet. Naopak si na sídlištích či v blízkosti škol můžete všimnout skupinek žáků či studentů, kteří se hlasitě baví, a při tom všichni či alespoň většina mezi prsty svírají zapálenou cigaretu. Mnohdy po očku sledují okolí, zda si jejich zjevně nelegálního počínání nevšimne nějaká autorita, kupříkladu rodič nebo procházející učitel.

Dokonce jsem se sama setkala při konverzaci s mladistvým chlapcem s hrdým přiznáním, že již nekouří. Paradoxní na tom celém je, že tento chlapec s kouřením ještě neměl ani začít, jak ukládá česká legislativa. To vše mne vedlo k otázkám, jestli a čím je vlastně kuřácká kariéra mladistvých specifická, zda má nějaké zákonitosti, případně kdo, co a proč má na kouření mladistvých přímý vliv. Tyto otázky jsem se ve své práci rozhodla zkoumat.

1 Teoretická část

V teoretické části bych ráda představila pojmy a teorie, které se váží k tématu mé práce. Nejprve se budu věnovat popsání období adolescence a klíčových témat, které se k tomuto specifickému životnímu období váží. Následně se budu zabývat kapitolami o cigaretách, o kuřáckých kariérách a o specifikách kouření adolescentů.

1.1 Adolescence

V této úvodní kapitole, jak bylo naznačeno, popíši období adolescence. Toto období je specifické v mnoha směrech, především v tom sociálním. Abychom tedy lépe porozuměli kuřáckým návykům mladistvých, jak se také adolescentům říká, je vhodné se zaměřit na některé faktory, které adolescenty ovlivňují.

1.1.1 Vymezení pojmu

Když se řekne adolescent či mladistvý, většině se vybaví mladý, dospívající jedinec. Dospívání je však dlouhodobý proces trvající v podstatě od dětství až do dospělosti. Proto je nutné si určit, jak staré jedince máme na mysli, když je označíme termínem adolescent.

Stejně tak jako náhled na toto období je jeho věkové vymezení různé v Evropě a v Americe. Američtí autoři, kteří pracují s termínem adolescence, jím označují opravdu celé období dospívání, tedy zhruba od 11. do 22. roku života. Naproti tomu evropští autoři nejčastěji rozdělují období mezi dětstvím a dospělostí na dva hlavní celky, a to na pubertu a adolescenci. Puberta přichází po dětství jako první část celkového procesu dospívání. Adolescence na ni navazuje a volně poté přechází v období dospělosti. Pokud bychom měli zadat věkové rozmezí zmíněných fází dospívání, pubertální období se pohybuje mezi 11. a 15. rokem života jedince, adolescence pak mezi 15. a 20., někdy až 22. rokem života [Macek 2003, s. 11].

Horní věková hranice adolescence může být obecně určena několika hledisky. Vyšší zmíněné věkové rozmezí období dospívání vychází z vývojové psychologie, která pracuje převážně s biologickými a psychologickými změnami v jednotlivých obdobích, ze kterých následně vyvozuje jejich věkové ohraničení. Samozřejmě k tomu patří i sociální složka, která je společně s psychologickou v období adolescence klíčová. Přestože biologická část dospívání je často dokončena v období puberty (také proto se puberta od adolescence pomyslně odděluje), psychologický a sociální vývoj,

připravující jedince na období dospělosti, je v adolescenci v plném proudu. Rozhodně se však nedá tvrdit, že jakmile je psychologický vývoj jedince ukončen, stane se tak i s vývojem sociálním. Ba právě naopak. Nejen mezi jednotlivci jsou v ukončování vývoje značné rozdíly. I dozrávání jednotlivých vývojových složek může být u jednotlivce nevyrovnané. Proto je horní věková hranice ukončení období dospívání tolik variabilní [Vágnerová 2008 – s. 321-326].

Vágnerová [2008, s. 324-325] také ve své publikaci trefně připomíná, že v naší společnosti hraje v otázce ukončení dospívání a přechodu do dospělosti významnou roli i faktor ekonomický, který zajišťuje pro dospělé tolik potřebnou samostatnost, o kterou je právě v období dospívání jako takového usilováno. V dnešní době se v podstatě za dospělého člena společnosti považuje takový jedinec, který má finanční příjem, ideálně žije odděleně od rodiny a není na ní závislý. Zmíněný způsob života se v poslední době posouvá do pozdějšího věku jedince. Pokud se totiž člověk rozhodne po ukončení středního vzdělávacího stupně ještě pro vzdělání vysokoškolské, oddaluje tak svůj nástup na pracovní trh a tím i možnost být samostatný[1]. Společnost má pak tendenci vnímat studující jedince ještě jako adolescenty, nikoliv jako dospělé. A ačkoliv člověk dosáhne věku 18 let, tedy je zákonně uznán za plnoletého a právně odpovědného (což je podvědomě spojováno právě s dospělostí), společensky mu status dospělého ještě zcela přiznán není. To dokazuje i Taxová ve své publikaci z roku 1987: „Protože však k ustálení sociálního postavení dospělosti, k příslušnému chování a celkovému vyhranění zpravidla ještě nedošlo, bývá adolescence plným právem považována za tranzitní období.“ [Taxová 1987 – s. 71]

Věk 18 let je však přesto v období dospívání klíčový, právě kvůli právní odpovědnosti za své jednání. Ačkoliv tomu sociální ani psychologický vývoj nemusí nasvědčovat, právně je takový člověk již za dospělého považován. Proto jsou mu přiznána i práva např. konzumovat alkohol či tabákové výrobky, jelikož k tomu je zapotřebí odpovědnost a určitá sebekontrola, která je u dospělých jedinců předpokládána.

Z důvodu povolení konzumace alkoholu a tabákových výrobků je pro mne tato věková hranice klíčová a v práci ji budu považovat jako mezník mezi obdobím adolescence a dospělostí. Na rozdíl od Macka [2003] budu však ve své práci označovat

[1] Samozřejmě jsou tací, kteří již při studiu vysoké školy mají práci, žijí sami či s partnery a dosáhli tak nezávislosti na rodině. To však není převažujícím jevem. Předpokládá se, že pokud člověk studuje, nemá dostatek času na to se věnovat kariéře a zajišťovat si ekonomické prostředky na živobytí, jinak řečeno je ještě z velké části podporován rodinou a vnímán stále jako jedinec na dospělost se připravující.

adolescencí období od 15. roku života a snažit se ho oddělovat od puberty. Pokud budu hovořit o dospívajících, budu tím však mít na mysli jedince v období puberty i adolescence, jelikož mnoho faktorů je pro tato dvě období společných.

1.1.2 Změny v adolescenci

Jak už jsem naznačila výše, dospívání jako takové je obdobím, ve kterém „dochází ke **komplexní proměně osobnosti** ve všech oblastech: somatické, psychické i sociální. Mnohé změny jsou primárně podmíněny **biologicky**, ale vždycky je významně ovlivňují **psychické a sociální faktory**, s nimiž jsou ve vzájemné interakci.“ [Vágnerová 2008, s. 321] Helus se pak ve své publikaci *Dítě v osobnostním pojetí* [2009, s. 253] o adolescenci vyjadřuje následovně: „Adolescence je právě oním meziobdobím, kdy se biologicky dozrálý jedinec učí být dospělým a svébytným v plném smyslu slova – nabývá potřebné zkušenosti, získává patřičné postavení, kvalifikuje se a legitimuje jako občan.“ Dítě v pubescenci ukončuje svůj růst a pohlavní zralost, která je pak v adolescenci a dospělosti klíčová v navazování partnerských vztahů a zakládání rodiny. Stejně tak dospělý vzhled jedince pomáhá odpoutat se od role dítěte a přijmout roli adolescenta a později dospělého.

S příchodem adolescence, tedy kolem 15 roku života, přichází i významné sociální mezníky. Asi tím nejzásadnějším, pokud tak dítě neučiní již dříve, je ukončení základní školní docházky a v drtivé většině případů přechod na střední stupeň vzdělávání, ať už v podobě gymnázií, středních odborných škol, učilišť nebo jiných vzdělávacích institucí. Pro dospívajícího to neznamená jen starosti s výběrem nového životního směru, ale především vytržení z již zajetého sociálního prostředí na základní škole a vsazení do nového, zcela neznámého. „Přechod ze základní školy bývá provázen problémy s přizpůsobením se novým pedagogům, metodám i nové skupině vrstevníků.“ [Hajný 2001, s. 49] Zároveň s tímto přechodem jsou na jedince kladeny větší nároky; je mu vštěpováno, že střední stupeň vzdělávání vyžaduje již daleko větší zodpovědnost, a jsou to tedy první náznaky, že dítě musí přestat být dítětem a začít postupně přijímat roli dospělého, samostatného a psychicky vyzrálého člověka, což je typickým procesem v adolescenci. Mění se tedy celkový pohled na jedince a s tím i role, kterou jedinec na sebe přijímá. To potvrzuje i Helus [2009, s. 254]. Ačkoliv se na rozhodnutí o budoucí životní dráze ještě podílejí spolu s adolescentem rodiče, je to adolescent, který se v celé

věci značně angažuje. Zároveň si musí uvědomovat, že za své rozhodnutí si bude zodpovídat sám.

1.1.3 Adolescence a identita

Všechny životní zkušenosti a rozhodnutí mladistvého, třeba právě i výběr školy, pomáhají jedinci budovat jeho identitu, která je pro adolescenci jedním z nejdůležitějších pojmů. Odborníci totiž kromě jiného charakterizují adolescenci jako „období hledání autonomie, identity, zodpovědnosti vůči druhým i vůči nadosobním hodnotám – a to nikoli prostým přebíráním ‚modelu dospělého', nýbrž často v rozporu s ním." [Alan 1989, s. 153] Stejně tak Vágnerová [2008, s. 321] vidí v budování identity zásadní bod adolescence. „Je to období hledání a přehodnocování, v němž má jedinec zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity".

Identita je významným sociálně-psychologickým pojmem. Označujeme jím uvědomování si sebe samého, a to skrze naše vztahy s okolím, názory, postoje a hodnoty. Identitu jedinec vyjadřuje svými pocity a jednáním, ale zároveň i mluveným projevem [Helus 2009, s. 254]. V dětství, kdy je člověk řízen hlavně svými rodiči, není pro budování identity příliš velký prostor, ačkoliv rodina samozřejmě významně pomáhá identitu mladého jedince utvářet. Jsou to totiž hlavně interakce s okolím, které formují osobnost jedince. S přechodem na střední stupeň vzdělávání získá dospívající přístup ke zcela jiné komunitě lidí, k novým mentorům ve formě pedagogů na vybrané škole, k novým vzorům mezi spolužáky a kamarády. Všichni a všechno má na jedince svůj vliv, a ten si pak pod tlakem okolí formuje své názory, postoje a osobnost jako takovou.

S utvářením vlastní identity utváříme také pojetí svého Já neboli Self. Self je ústředním pojmem v teorii socializace, kterou se zabýval George Herbert Mead (1863-1931). Sociální Já se utváří v procesech interakce s druhými lidmi, což má za následek zpětné uvědomování si sebe samého jako objektu. To se uskutečňuje „prostřednictvím přejímání rolí druhých. Podstata sociální role netkví v tom, co určitý člověk dělá, nýbrž v tom, jak na něj druzí lidé pohlížejí, co od něho očekávají." [Keller 2004, s. 133] Sociální role se dítě postupně učí nápodobou "významných druhých" ve svém okolí, a to formou dětských her. Postupem času dítě samo přijímá roli "generalizovaného

druhého“ – uvědomuje si, že s rolemi jsou spojena očekávání, která budou kladena i na něj [Keller 2004, s. 132 -133].

Že jsou to právě vztahy s okolím, které pomáhají utvářet osobnost člověka, dokazují i jiní autoři. Podle Eriksona: „adolescence může vést k psychosociální identitě, pouze když nalezne svá vlastní schémata (...) v postupném vstupování do zárodečných přátelství, lásky, partnerství a ideologických spojení – jakéhokoliv typu.“ [Erikson 1999, s. 97] Zde je vidět, jak je sociální složka dospívání důležitá pro celkový vývoj jedince. Samozřejmě se nepředpokládá, že je to pouze škola, která spolu s rodinou identitu adolescentů ovlivňuje. To potvrzuje i Taxová [1987, s. 72]: „Osobnost se v tomto údobí zaměřuje na *vztahy mezi lidmi* a diferencovaně na různé druhy činností. I když učení, studium a vzdělávání vůbec zůstávají ústředními úkoly, touha mladistvých poznávat, prožívat a nabývat nových zkušeností se neomezuje jen na území školy.“ Jsou to samozřejmě volnočasové aktivity, kroužky a zájmové soubory, nebo jen posezení s přáteli, které jsou u adolescentů běžné a které mají na identitu vliv také. V období adolescence si však už volí jedinec své aktivity mimo školu sám, bez vážnějšího vlivu rodičů. Fakt, že si mladistvý již rozhoduje z velké části o svých aktivitách samostatně, může být chápán již jako projev formující se identity adolescenta.

1.1.4 Adolescence a vztahy

Vztahy adolescentů s okolím se v celém období dospívání, a tedy i v období adolescence, výrazně mění. Je to dáno nejen psychologickým vývojem jedince, ale též proměnou sociálního prostředí, ve kterém se dospívající nachází. Nejdůležitějšími sociálními skupinami a institucemi jsou pro dospívající, stejně jako v dětství, rodina, škola, volnočasové aktivity a vrstevnické skupiny. V dospívání, a tedy i přímo v adolescenci, se však výrazně mění jejich důležitostní postavení ve vztahu k adolescentovi [Vágnerová 2008, s. 347]. V adolescenci se totiž nejen nahrazují některé sociální skupiny a instituce, kterých je adolescent členem,[2] ale též může v samotných sociálních skupinách docházet ke změně počtu členů, síly vlivu a bezprostřednosti. Tyto tři faktory jsou součástí teorie sociálního vlivu, kterou vytvořil v roce 1981 sociální psycholog Bibb Latané, a která právě vyjadřuje v závislosti na

[2] Změna školy spolu se změnou učitelského sboru a kolektivu žáků a spolužáků; dále opouštění, změna či naopak nabírání nových volnočasových aktivit spolu s kolektivem, který tyto aktivity provádí; zároveň se změnou školy, aktivit či díky jiným vlivům jako je třeba stěhování apod. může docházet i k výrazným proměnám vrstevnických skupin, se kterými se adolescent setkává.

zmíněných faktorech, jak silný vliv má sociální prostředí na jedince [Nowak et al. 1990].

Jak je uvedeno výše, období adolescence je charakteristické hledáním vlastní identity a přechodem z role dítěte do role dospělého. Z hlediska mezilidských vztahů se dle Heluse identita utváří a projevuje: „vymaňováním se z dosavadní těsné vazby na rodinu, s čímž se pojí snahy vytvářet si vlastní výběrové vztahy partnerské, kamarádské, skupinové či zájmové a realizovat v nich potřebu nezávislé samostatnosti“ [Helus 2009, s. 255]. Vztahy ve všech důležitých sociálních skupinách se v období adolescence výrazně mění, stejně jako se mění vliv těchto skupin na mladistvého. Vágnerová [2008, s. 347] proměny vztahů v jednotlivých skupinách popisuje následovně:

- Rodina je stále významná jakožto sociální zázemí jedince, přesto zde probíhá proces osamostatňování se a vyhraňování se vůči rodičovské autoritě, která klesá, i jejich názorům.
- Škola je důležitá kvůli budoucímu životnímu směru.
- Volnočasové instituce ovlivňují schopnosti a dovednosti dospívajícího, a tím zároveň i jeho sociální zařazení do společnosti. Mohou fungovat jako určitá náhrada v případě negativního vlivu ze strany rodiny školy.
- Vrstevnická skupina nabývá v celém období dospívání na důležitosti, stává se mimo rodiny druhým emočním a sociálním zázemím jedince. V rámci vrstevnických skupin často vnikají přátelské a partnerské vazby, mimo to se ale vrstevnická skupina může transformovat v hierarchicky uspořádanou organizovanou skupinu dospívajících. Taková skupina pak může mít větší autoritu u jedince než např. rodič, a může vyžadovat od adolescenta i větší konformitu.

Vrstevnické vztahy tedy hrají v období adolescence klíčovou roli, jelikož party a neformální skupiny začínají pomalu nahrazovat rodinné zázemí, autoritu i celkový vliv. Adolescent se ve vrstevnických skupinách plně realizuje, přejímá na sebe různé skupinové role (př. vůdce, kamarád, sok, ...), a utváří si skrze interakce s ostatními svou vlastní identitu. Jak už bylo zmíněno, adolescent v rámci vrstevnické skupiny také často začíná navazovat partnerské vztahy, které mají již sexuální podtext.

1.1.5 Sociální vlivy v období adolescence

V závislosti na teorii sociálního vlivu, která zde již byla zmíněna, je předpoklad, že na mladistvého má největší vliv vrstevnická skupina, konkrétně např. parta kamarádů. Pokud vezmeme v úvahu všechny faktory, které teorie uvádí, tedy sílu vztahu, počet členů a bezprostřednost, podle kterých porovnáme všechny nedůležitější sociální skupiny v životě adolescentů, vrstevnické skupiny pomyslně v intenzitě vlivu vyhrávají. „V době dospívání je vliv kamarádů či vrstevníků na dítě obrovský. Někdy se je snaží napodobovat, jindy se od nich lišit nebo je předstihnout. (...) Tlak skupiny vrstevníků se uplatňuje mnoha způsoby. Pro dítě není nijak snadné jim odolat, udržet si vlastní (dosud nehotovou) identitu (...). Zvláště takové dítě, které si není jisté samo sebou, hledá přirozeně jakékoliv cesty, jak dosáhnout mezi vrstevníky dobrého postavení.“ [Hajný 2001, s. 56]

Vrstevnické skupiny se mohou prolínat i s ostatními významnými skupinami či institucemi. Parta kamarádů, kterou si adolescent vytvoří či které se stane členem, může být zároveň složena ze spolužáků, z členů zájmových organizací, či kamarádů z dětství nebo ze čtvrti, kde adolescent bydlí. Důležité jsou hlavně určité pojící zájmy či témata, která členy party udržují pohromadě. Pokud je tedy parta složená převážně ze spolužáků (pojí je navštěvování stejné školy), a mladistvý se s ní setkává nejen ve škole ale i mimo ni, z hlediska teorie sociálního vlivu je pravděpodobné, že taková skupina bude mít na adolescenta silný vliv a bude utvářet jeho osobnost nejvíce. Naopak se předpokládá, že s rodinou mladistvý často tráví již minimum svého volného času a spíše ji využívá jako sociální a ekonomické zázemí. Pak se můžeme domnívat, že rodina bude mít vliv na jedince podstatně menší, přestože v ní může převládat větší síla vztahů než v partě kamarádů.

Vlivy můžeme v podstatě rozdělit na přímé a nepřímé[3]. Přímými sociálními vlivy chápu konkrétní jednání směrem k osobě, kterou chceme ovlivnit, formovat. Může se jednat o formování skrze komunikaci, očividné vzorové chování vyzývající k nápodobě či obecně přímou interakci. Důležitý je zde uvědomělý záměr ovlivnit. Naproti tomu nepřímý sociální vliv působí na ovlivňovanou osobu skrze nevyřčené normy, dále také prostřednictvím chování, které ovlivňovaný pozoruje a přijímá za své. U nepřímého vlivu je důležité, že si jej ovlivňovaná osoba většinou neuvědomuje,

[3] Inspiruji se zde článkem od Briana R. Flaye a kolektivu s názvem *DifferentialIn fluenceo f Parental Smokinga nd Friends' Smokingo n AdolescentI nitiationa nd Escalation of Smokin* z roku 1994, klasifikaci přímého a nepřímého vlivu jsem si však vytvořila vlastní.

jelikož není tolik zjevný. Na druhou stranu vliv přímý se dle mého vyznačuje právě svou zjevností a výzvou k jeho přijetí.

Důležité v otázce vlivů zároveň je, kdo může jakým vlivem na jedince působit. Společnost jako taková na jedince působí nepřímým vlivem, tedy prostřednictvím norem. Nepřímo působit mohou i jedincovy blízké osoby či skupiny, jelikož i ty mají své normy a pravidla, která jedinec může nevědomky vnímat a podřizovat se jim. Konkrétní osoby či skupiny však zároveň mohou jedince ovlivňovat přímo prostřednictvím konkrétních interakcí s jedincem, což společnost jako celek nemůže.

2 Cigarety

V kapitole zabývající se cigaretami a jejich kouřením bych se ráda zaměřila především na vliv cigaret na mladistvé. Popíši zde nejen působení cigaret na jedince, ale zároveň i působení společenského obrazu cigaret na dospívající populaci. V této kapitole se budu zabývat zároveň kuřáckou kariérou a jejími fázemi, stejně jako nejčastějšími vlivy, které na mladistvé v jednotlivých fázích působí.

2.1 Závislost na cigaretách

Cigarety patří do skupiny tabákových výrobků. Z celé této kategorie, která mimo jiné zahrnuje např. doutníky či šňupací tabák, jsou spotřebitelsky rozhodně nejoblíbenější. Jistě tomu nahrává jak jejich různorodost, dostupnost, cena, uživatelská jednoduchost, tak jistě i reklama, která je[4] v případě cigaret nepřehlédnutelná. Přesto však cigarety a tabákové výrobky obecně řadíme mezi drogy, a to mezi legální drogy. Do této kategorie spadají spolu s alkoholem. Užívání těchto drog je v České republice povoleno od dosažení 18 let věku jedince.

Cigarety, kterými se ve své práci zabývám přednostně před jinými tabákovými výrobky, v sobě kromě mnoha dalších látek obsahují nikotin, který je návykový, a dělá tedy právem z cigaret drogu, na které je závislé opravdu nemalé procento naší populace. „Nikotin je jedna z nejčastěji používaných drog dnešní doby, která slouží mnoha

[4] Reklama na tabákové výrobky šířená prostřednictvím komunikačních médií je u nás zakázaná od roku 2002 zákonem č. 138/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ve znění pozdějších předpisů, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 79/1997 Sb., o léčivech a o změnách a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Přesto však reklama na tabákové výrobky může viset např. ve specializovaných prodejnách.

účelům. Někomu snižuje nervozitu, jiného naplňuje po ránu optimismem (...). Původně to souvisí s drobnými nepohodami, které momentální prožitek intoxikace zakryje. Rituál zapálení pomáhá k uklidnění již sám od sebe: bezpečný pocit přichází již se známým otevíráním krabičky, žmoulánímcigarety nebo s prvním ‚šlukem'." [Hajný 2001, s. 41] Zdravotní rizika, která s sebou kouření přináší, již nejsou v moderní společnosti tabu. Asi nejvýznamnějším zástupcem všech chorob, které kouření může způsobovat, je rakovina plic. Přestože už o těch nejvážnějších zdravotních rizicích varují i povinné štítky na krabičkách s cigaretami, stále se z toho kuřácká část národa nepoučila.

Na vině neustálého pokračování v kuřáckém návyku je jistě závislost, která na cigaretách u kuřáků vzniká. Ta může být dvojího charakteru. „Jednak je to naučené chování, to znamená v určité situaci, v určité společnosti vždycky kouřím, takže jakmile se do té situace, do té společnosti dostanu, tak dostanu chuť na cigaretu. Druhou částí je ta drogová potřeba, mít tu dávku." [Králíková 2011] Rozhodně není výjimkou, že se tyto dvě závislosti u jedinců překrývají. Přesto však o sobě většina kuřáků tvrdí, že na cigaretách závislá není, že si jen občas zapálí.

Nikdo nezačne kouřit proto, že mu chybí látka, o které do té doby jeho tělo nevědělo. Fyzická závislost, tedy potřeba dávky nikotinu, vzniká u kuřáků až po nějaké době, co kouří. Tento druh závislosti na cigaretách potká v průběhu kuřácké kariéry většinu kuřáků, není to však pravidlem. U osob, které kouří příležitostně, s velkým časovým odstupem mezi jednotlivými dávkami, se fyzická závislost nikdy nemusí rozvinout. Při pravidelném kouření však postihuje většinu kuřáků do dvou let. Pokud chce takto závislý kuřák přestat kouřit, projde si abstinenčními příznaky; překonání tohoto druhu závislosti však na kouření není tím největším kamenem úrazu [Kernová 2008, s.5].

Psychosociální závislost, tedy kouření v určité společnosti, při určité situaci apod., je z hlediska odvykání cigaretám větším oříškem. Takto závislý je totiž na cigaretě každý kuřák, a to i ten, který nemá fyzickou potřebu dostávat do těla nikotin obsažený v cigaretách. Psychosociální závislost vzniká prakticky od první cigarety, kterou často tělo kuřáka odmítá v podobě nepříjemných pocitů jako je nevolnost, kašlání atd. Pokud však kuřák rituál kouření opakuje, v jeho těle začíná růst tolerance na vdechovaný kouř a látky v něm obsažené, tělo se přestane postupně bránit, a kuřákovi pak již ve "vychutnání" cigarety nic nebrání. Často si však neuvědomuje, že vychutnávání nesouvisí tolik s cigaretou jako takovou, ale s podmínkami, při kterých se kouření cigarety odehrává. „Vzniká zde závislost na cigaretě jako předmětu či

prostředku komunikace, bez ohledu na její obsah. Vše úzce souvisí s rituály nabízení cigaret, zapalováním, pozorováním plamene zápalek či cigaretového dýmu. U mnoha osob rituál zapalování a kouření cigaret znamená dočasné snížení stresu, úzkosti, překonání osobních komunikačních bariér s kolegy, partnery, neznámými lidmi.“ [Kernová 2008, s.6-7] Pokud si člověk z kouření udělá takový rituál, je pak opravdu těžké cigarety navždy opustit, nechce-li přerušit sociální styky navázané na zvyk kouření či se třeba přestěhovat, změnit povolání a zrušit své dosavadní zvyklosti.

2.2 Cigarety a propagace

Jak bylo naznačeno v úvodu, počet mladistvých kuřáků je v naší republice nemalý. To si zřejmě uvědomují i firmy vyrábějící a distribuující cigarety, jelikož právě na děti a dospívající je dle doktorky Králíkové [2011] reklama na cigarety zaměřena. Propagace těchto tabákových výrobků je většinou vyhotovena barvitými obrázky o něčem výjimečném, o jakémsi adrenalinovém zážitku, který zažije každý, kdo si koupí tu kterou značku a dopřeje si cigarety od toho kterého výrobce. Mladé lidi samozřejmě představa takového dobrodružství láká, a to rozhodně více než dospělé, kteří si podle Evy Králíkové již potrpí spíše na pohodlí než na adrenalin. Navíc, dospělí lidé už jsou o kouření a hlavně jeho důsledcích dostatečně informováni, a i z vývojového hlediska mají již daleko více rozumu na to, aby nezačali kouřit. Právě proto začíná většina kuřáků kouřit ještě v období dětství či dospívání. [Králíková 2011]

Propagace kouření neprobíhá pouze formou reklamy na konkrétní tabákové výrobky, především pak cigarety. Z již zmíněného výzkumu Světové zdravotnické organizace z roku 2011 vyplývá, že během sledování televize zaznamenalo 72% dotazovaných ve vysílaných programech nějakou značku cigaret [Czech Republic GYTS 2013]. Cigarety se staly nejen těžko odmyslitelnou součástí společnosti, ale dostaly se i do umělecké tvorby, ať už do textů písní, do literatury. Ovšem nejvíce viditelné jsou jistě ve filmové tvorbě. Mediální masáž je v této oblasti ohromná, ukazuje cigarety jako běžnou součást života naší společnosti, a to nejen dospělým, ale i dětem a mladistvým, kteří si z toho berou příklad (jsou nepřímo ovlivňováni).

2.3 Kuřácká kariéra v adolescenci

Z vlastní zkušenosti vím, že adolescence je nejen typická tím, že mladiství se s cigaretami seznamují a experimentují v podobě první vykouřené cigarety. Adolescenti často po prvních experimentech kouřit začínají, následně si udržují pravidelný kuřácký návyk, a mnohdy před dovršením 18 let i s kouřením přestávají. Tato tři stádia, tedy začátek, trvání a konec, nazývám tzv. kuřáckou kariérou. Kuřácká kariéra má u každého jedince jinou délku trvání, a není podmínkou, že dospívající musí projít všemi třemi stádii kuřácké kariéry v období adolescence. Zároveň to ale není ani vyloučeno. Kuřácká kariéra se však může stejně dobře v období adolescence začít vyvíjet a její trvání může přesáhnout až do období dospělosti či až do stáří, jako může začít již v období dětství nebo puberty a v adolescenci skončit. Podob kuřáckých kariér je asi tolik, kolik je kuřáků. Zároveň jedinec může za život prožít několik kuřáckých kariér.

Stejně jako jsou různé začátky kuřáckých kariér, stejně tak i forma jejich ukončení zůstává otevřená. V lepším případě se jedinec z různých důvodů rozhodne svou kuřáckou kariéru ukončit sám. V případě horším může kouření ze zdravotních důvodů zakázat lékař, a v případě nejhorším ukončí kuřáckou kariéru jedince až jeho smrt. To se však nestává v období adolescence, na které se ve své práci zaměřuji. Pokud adolescent kuřáckou kariéru ukončuje, děje se tak prakticky vždy z vlastního rozhodnutí, stejně jako v případě kuřáckých začátků. To však nevylučuje, že adolescentovo rozhodnutí začít či skončit s kouřením nebylo ovlivněno jeho sociálním okolím.

2.3.1 První experimenty s cigaretou

Pro mladistvé je typické experimentování ve všech oblastech života, jelikož právě zkoušením nových věcí si osahávají své okolí a hledají vlastní identitu. Nejprve zjišťují, co jim vadí a co nechtějí, a teprve potom to, co chtějí [Hajný 2001, s. 11]. Postupné selektování méně příjemných zkušeností se může odrazit i na prvotních pokusech s kouřením – pokud dospívající kouření zkusí, ale nechutná mu, většinou ho odmítne a minimálně nějakou dobu se k němu nevrací. Experimentování s návykovými látkami také často závisí na jejich dostupnosti. Mým předpokladem je, že nejprve děti a dospívající zkouší takové návykové látky, které jsou jim dobře dostupné. První, co je dětem nejdostupnější, je právě alkohol a cigarety, které jsou v dnešní společnosti nejrozšířenější a děti či dospívající se s nimi ve svém okolí setkávají nejčastěji.

Hajný [2001, s. 11], opírajíc se o provedené výzkumy, ve své knize udává, že děti začínají s experimentováním s drogami již kolem dvanáctého roku života, tedy v období dospívání, konkrétně v pubertě. Dále udává, že je prokázán přechod od legálních drog, jako je právě tabák a alkohol, k těm nelegálním. Stejné riziko udává i MUDr. Eva Králíková CSc. [2011]. Tabákové výrobky a alkohol děti a dospívající v podstatě ani jako drogy vnímat nemusí, jelikož jsou v naší společnosti natolik rozšířeny a běžně užívány, že ztrácí jakýsi punc škodlivosti, který si často uvědomujeme jen díky zákazu, který je na nebezpečnou věc uvalen.

Hajný [2001, s. 11] uvádí různé důvody, které vedou děti i mladistvé k experimentování s drogami. Ne nadarmo se říká, že zakázané ovoce chutná nejlépe, což o drogách platí, mám dojem, dvojnásobně. S tím je spojené i to, že drogy (legální i nelegální) jsou neprobádaným územím, opředeným mnoha tajemstvími, historkami, zároveň i určitou exotičností a výjimečností, kterou mladiství často vyhledávají, aby se vymezili vůči svému okolí a upoutali na sebe chtěnou pozornost. Hajný si zároveň všímá toho, že mladiství jsou často do užívání drog přímo či nepřímo tlačeni skupinou, ke které přísluší či příslušet chtějí. Aby je skupina přijala, musí dospívající sami přijmout normy a zvyky, které jsou v takové skupině běžné, tedy musí se chovat konformně. A v neposlední řadě „některé z účinků drogy mohou uspokojit aktuální potřeby dítěte (zapomenout, uvolnit se, necítit, komunikovat, prosadit se a podobně).“ [Hajný 2001, s. 11]

2.3.2 Začátky kuřácké kariéry

Experiment s drogou, tedy jeho prvotní užití, je tedy hlavně v zájmu vyzkoušení něčeho nového, nám neznámého. Jiné to je ale v v začátcích pravidelného užívání, ačkoliv se ještě o opravdu pravidelné užívání jednat nemusí a uživatel k němu teprve časem dozraje. Jak bylo naznačeno výše, drogy, a to legální i nelegální, většinou slouží k uspokojení určitých potřeb jedince. U cigaret se jejich užívání nejvíce spojuje s pocitem uvolnění, odreagování se od aktuálního dění či problémů. Účinky návykové látky nikotinu obsažené v cigaretách v běžně užívaném ani ve zvýšeném množství nezpůsobují náhlé a výrazné změny vědomí, jak je tomu u tvrdších drog. Stejně tak kouření cigaret nepomůže přímo kuřákovi zcela se uvolnit, změnit aktuálně své povahové rysy, být více upovídaný, svéráznější apod.

Zaměříme-li se však na mladistvé, kouření cigaret jim může ve zmíněných oblastech pomoci nepřímo, a to prostřednictvím sociálních vlivů spojených s kouřením adolescentů. Kouření může např. uživateli zajistit pozornost požadované vrstevnické skupiny, tím i výrazně zvýšit komunikativnost díky novým vazbám a společným zájmům, ke kterým může patřit právě i kouření. U méně zkušených členů skupiny může adolescentovi kouření zajistit i vyšší respekt, osobitost, prosazení se, prestiž, jelikož se pak pro ostatní stává tím zkušenějším a zajímavějším. Pokud jsou takové efekty u mladistvého žádoucí, zpětně to podporuje jeho návyk na cigaretách, tedy se posiluje psychosociální závislost na kouření. O vrstevnické skupině zde nehovořím náhodou. „Prvním zdrojem drogy bývá nejčastěji známý, přítel, spolužák či partner“ [Hajný 2001, s. 12].

Samotné dospívající by nenapadlo si cigaretu zapálit, kdyby toto jednání neviděli ve svém okolí. Na tomto základě stavěli i Flay a kolektiv ve svém výzkumu o rozdílném vlivu kouření rodičů a přátel na adolescentovo zahajování a stupňování kouření [Flay et al. 1994, s. 249][5]. Opírajíc se o teorie Alberta Bandury [1969] ve svém článku uvádí, že rodiče a vrstevníci, tedy nejbližší sociální okolí adolescenta, jdou dospívajícímu jedinci příkladem a zprostředkovávají mu sociální upevňování jeho chování. To, že adolescent přímo pozoruje u svého nejbližšího sociálního okolí určité chování, ho nabádá k jeho napodobování, což je hlavní složkou jedincova učení se. Také Flay a kolektiv ve svém článku [1994, s. 250] uvádí, že díky narůstající důležitosti vazeb na vrstevníky a naopak slábnoucí vazbou na rodinu se předpokládá, že kouření kamarádů ovlivní kouření adolescentů více než kouření rodičů, a to i přímým vlivem. Rodina však nezahrnuje pouze rodiče. Jsou-li v rodině sourozenci, i ti mohou být důležitým zdrojem vlivu na adolescenty. Pokud starší sourozenec kouří, je pravděpodobnější, že i ten mladší bude kouřit, než když starší sourozenec nekouří. [Flay et al. 1994, s. 261].

2.3.3 Průběh kuřácké kariéry

„K závislosti se člověk obvykle dostane přes experimentování a postupem času i pravidelné užívání drogy. (...) Zpočátku může dotyčný užívání drogy kontrolovat – ale to obvykle nedělá natolik, aby s tím přestal. Zvláště tehdy, pokud existují důvody pro

[5] Článek s originálním názvem *Differential Influence of Parental Smoking and Friends' Smoking on Adolescent Initiation andEscalation and Smoking* přeložila pro potřeby této práce autorka.

další užívání. Takovými důvody mohou být osobní problémy, nuda, stres, tlak vrstevníků (...) Závislost na účincích drogy je doprovázena i sociální ‚závislostí' na skupině lidí, ve které se droga distribuuje a užívá" [Hajný 2001, s. 14]. Pokud tedy mladistvý nezavrhne cigarety po prvním "testu" a začne je užívat pravidelně při nějaké situaci či v nějaké společnosti (nejčastěji mezi vrstevníky kuřáky), začíná si budovat psychosociální návyk, který postupně posiluje a který ho zpětně nutí při dané situaci či v dané společnosti kouřit. Jedinec si tento druh závislosti většinou neuvědomuje a nemusí se tedy za závislého považovat. Jelikož si nepřipouští závislost, která je vnímána hlavně v negativním kontextu, nevidí v kouření žádný problém a v tomto návyku pokračuje.

Jsou to však hlavně sociální kontexty a okolí, které návyk kouření u adolescenta podporují. Jak už bylo naznačeno, mladiství nejčastěji začínají experimentovat s drogami, a tedy i s kouřením, mezi svými vrstevníky, a to z mnoha různých důvodů. Rodiče, kteří už z nespočtu zdrojů vědí, jaké riziko s sebou může užívání jakýchkoliv návykových látek nést, po svém potomkovi většinou chtějí, aby žil zdravě a správně, tedy aby se návykovým látkám ve svém životě vyhnul [Hajný 2001, s. 56]. Proto se nepředpokládá, že by rodina přímo či nepřímo iniciovala kouření adolescentů.

Sourozenci by "moc" ovlivnit adolescenta v otázce kouření mít mohli. U nich se však většinou jedná pouze o nepřímý vliv, tedy že mladistvý pouze chování svých, hlavně starších, sourozenců napodobuje (vliv je častěji nepřímý než přímý), a proto se jím zde nebudu hlouběji zabývat. Samozřejmě i mezi vrstevníky může jít pouze o nepřímý vliv na adolescenta, a to takový, že se dítě snaží samo od sebe své vrstevníky napodobovat, případně se od nich lišit či je předstihnout [Hajný 2001, s. 56]. Musíme si však uvědomit, že „ovlivnitelnost názory a pravidly nějaké skupiny lidí je tak velká, jak silná je touha dotyčného k nim patřit." [Hajný 2001, s. 62] Z toho vyvozuji, že pokud by se dítě snažilo od nějaké skupiny kouřením odlišit, byl by to pravděpodobně pouze krátkodobý akt, jelikož by byl orientovaný více na jeho osobu a nikoliv motivovaný přijetím do sociálního okolí.

„Vliv názorů stejně starých dětí nebo dospívajících, stejně jako snaha se jim vyrovnat, překonat je nebo upoutat jejich pozornost, jsou nepochybně jedním z mnoha faktorů, které se podílejí na tom, že dítě začne drogy užívat. (...) Pokud kamarádi žijí rizikovým životním stylem, představují zvýšené riziko i pro dítě. (...) Nejrizikovější jsou skupiny mladých, ve kterých je užívání drog považováno jednoznačně za normální – a ti, kteří je neužívají, jsou pak odsouzeni k posměchu, ponižování nebo odmítání.

V případě, že dotyčný nemá k dispozici žádnou jinou pro něj zajímavou skupinu, je zatlačen do kouta.“ [Hajný 2001, s. 56] Předchozí citace v kostce shrnuje nejčastější důvody, proč mladý člověk začíná užívat mezi vrstevníky drogy, ať je v jakémkoliv věku. Pro případ kouření cigaret platí výše zmíněné taktéž, jelikož tolik nezáleží na povaze drogy jako na tom, co užívaná droga pro skupinu znamená. Je-li tedy třeba právě kouření v určité skupině normou, dá se předpokládat, že skupina bude přímo vyžadovat dodržování této normy od všech členů této skupiny, což považuji za přímý vliv.

2.3.4 Ukončení kuřácké kariéry

Ukončení kuřácké kariéry může být v podstatě dvojího typu: dočasné a trvalé. Za dočasné bych označila takové ukončení kuřácké kariéry, kdy se jedinec pro ukončení kuřáckého návyku rozhodne sám, ale později se ke kouření z jakýchkoliv důvodů vrátí. Není zde důležité, za jak dlouho jedinec začne znovu kouřit, bude-li to měsíc nebo roky. Jako trvalé bych pak označila takové ukončení kuřácké kariéry, kdy se jedinec ke kouření nevrátí po celý zbytek života.

O ukončování kuřácké kariéry v období adolescence se mnoho nemluví. Pravděpodobně se nepředpokládá, že by dospívající jedinec mohl za tak krátký čas, jakým dospívání v podstatě je, propadnout kouření a zároveň tento zlozvyk opustit. Přesto i takové případy existují. Navíc kouřící dospívající často o ukončení své kuřácké kariéry přemýšlí a hovoří. Mezi pravidelnými kuřáky ve věku 13-15 let skoro 45% dotázaných chce přestat kouřit a dokonce 70% dotázaných se o to v minulosti již několikrát pokoušelo [Czech Republic GYTS 2013], což není zrovna zanedbatelná část.

Zajímavější však mohou být důvody, proč chtějí dospívající přestat kouřit, a zároveň i vlivy, které na ně mohou v této záležitosti působit. Z velké části v této otázce může hrát roli psychický vývoj, kdy si jedinec s přibývajícím věkem začne uvědomovat rizika spojená s kouřením, což ho dovede k ukončení kuřácké kariéry. Stejně, jako tomu bylo u iniciování kouření, se však domnívám, že důvody, proč dospívající či přímo adolescenti přestávají kouřit, budou zároveň hodně souviset se sociálním okolím.

3 Metodologie

V kapitole věnující se metodologii se budu zabývat popisem mnou provedeného výzkumu a všech kritérií, které k tomu patří. Pojmy a teorie popsané v teoretické části práce se budu snažit demonstrovat na vlastním kvalitativně založeném výzkumu, který jsem provedla v časovém rozmezí listopad 2013 – duben 2014.

3.1 Cíl výzkumu

Cílem mého výzkumu bylo zaměřit se na kuřáckou kariéru adolescentů a přímé vlivy, které tuto kariéru ovlivňují. Položila jsem si několik otázek, na které jsem se během výzkumu snažila nalézt odpověď:

1. V jakém stádiu kuřácké kariéry se mladiství nejčastěji nachází?
2. Co nebo kdo vede adolescenty k jednotlivým fázím kuřácké kariéry?
3. Co nebo kdo má případně vliv na vývoj kuřácké kariéry adolescentů?
4. Jaké přímé sociální vlivy působí na kuřáckou kariéru mladistvých?

Otázky vznikaly postupně v průběhu výzkumu, ovšem v návaznosti na stanovené téma výzkumu.

3.2 Metoda výzkumu

Při prohledávání relevantní literatury k tématu mé práce jsem si všimnula, že kouření mladistvých se zkoumá nejčastěji metodou kvantitativní, konkrétně dotazníkovými šetřeními, méně často se pak autoři výzkumů a odborných publikací obrací k metodě kvalitativní. Fakt, že je v této problematice upřednostňován kvantitativní přístup, je jistě podpořen výhodami zmíněné metody. Těmi jsou zajisté dobrá zobecnitelnost výsledků na cílovou populaci, rychlý a přesný sběr i vyhodnocení dat, malé či žádné zásahy výzkumníka do zkoumané reality [Hendl 2005, s. 49]. I přes zmíněné klady voleného přístupu k problematice kouření mladistvých mám pocit, že data získaná z takto provedených výzkumů jsou plochá, mělká a černobílá. Domnívám se totiž, že svět adolescentů-kuřáků je natolik pestrý, že je na škodu se ho snažit pouze "škatulkovat". Na druhou stranu nemohu popřít, že jsou data získaná pomocí kvantitativních šetření cenná, a to nejen jako východiska k dalšímu zkoumání, ale jako obecné poznatky o kouření mladistvých.

Pro svůj výzkum jsem se rozhodla využít přístupů kvalitativního zkoumání. Hendl [2005, s. 52] mezi klady kvalitativního přístupu udává možnost hlubšího se položení do zkoumané problematiky, lepší odhalování a studování vztahů a procesů, dále větší přizpůsobivost místním situacím a kontextům. Zároveň však upozorňuje na nedostatky, jako je nízká zobecnitelnost výsledků výzkumu na cílovou populaci, dále ovlivnitelnost výsledků výzkumníkem a obtížnější získávání dat a testování hypotéz. Protože jsem se chtěla o světě adolescent-kuřáků dozvědět více a nahlédnout i do jejich každodenních prožitků, zvolila jsem pro svůj výzkum právě metody kvalitativní. Konkrétně jsem svůj výzkum pojala jako případovou studii v kombinaci s etnografickým výzkumem. Etnografický výzkum se zaměřuje na zkoumání skupin z běžného života, kdy se jim za využití pozorování a rozhovorů snaží výzkumník co nejvíce porozumět [Hendl 2005, s. 117-118]. Případová studie je vhodná právě pro studium malých, přímo komunikujících skupin, jelikož jejím hlavním cílem je popis vztahů uvnitř dané skupiny a jejich celistvost. Také je případová studie vhodná při zkoumání dosud málo či vůbec neprobádaných oblastí a jevů [Hendl 2005, s. 104-112]. Jak jsem naznačila, kuřácká kariéra mladistvých a vlivy na ni působící byly zatím hlavně zkoumány kvantitativně, proto mi přijde vhodné využít případovou studii při jejich kvalitativním zkoumání.

3.3 Metoda výběru zkoumané skupiny

Vzhledem k poměrně přesným kritériím, která měl výběrový soubor splňovat, jsem jako nejvhodnější metodu získání zkoumané skupiny zvolila nabalování kontaktů. Metoda nabalováním neboli metoda sněhové koule je dobře využitelná pro výběr specifických souborů. Funguje tak, že výzkumník osloví několik sobě dostupných osob z cílové skupiny, aby doporučily určité množství kontaktů na vhodné kandidáty výběrového souboru. Doporučující krok se může několikrát zopakovat. Z výsledného seznamu osob poté výzkumník vybere potřebný výběrový soubor [Reichel 2009, s. 83].

V mém případě hledání vhodného výběrového souboru jsem musela vzít v úvahu několik faktů. Jednak jsem musela mít na mysli specifičnost cílové skupiny. Předpokladem bylo, že adolescenti nemají prozatím mnoho informací ani zkušeností s výzkumy, proto budou v otázce angažování se v nich opatrní a nedůvěřiví. Zároveň jsem musela vzít v potaz citlivost a důvěrnost tématu kouření pro hledanou věkovou skupinu. Kouřící adolescenti si uvědomují, že jejich konzumování tabákových výrobků

není legální, a proto mohou být opatrní ve svěřování pocitů a myšlenek týkajících se jejich kouření. Vše výše zmíněné mne vedlo k úvaze, že klíčovým faktorem ve výběru vhodné výzkumné skupiny bude tedy důvěra v mou osobu jakožto osobu výzkumnice. Proto jsem se domnívala, že pokud využiji faktu, že mi důvěřuje zprostředkovatel mé budoucí výzkumné skupiny, bude i pro členy skupiny snadnější ve mne důvěru vložit. Nebyl zde tedy pro mne příliš relevantní opakující se krok doporučování dalších kontaktů.

Oslovila jsem tedy mé mladistvé okolí, aby se mi pokusilo určit kontakt na někoho, o kom přímo ví, že je členem skupiny adolescentů s mnou požadovanými kritérii. Pokud by mi tento krok nevyšel, pokračovala bych žádostí o kontakt na někoho, o kom se domnívají, že by na takového člena či přímo skupinu měl napojení. V mém případě se podařilo najít kontakt prvním způsobem nabalení kontaktů, což mi zaručilo relativně bezproblémový vstup do výběrové skupiny. Zároveň jsem zprostředkovatele kontaktu využila jako jakýsi prvotní, důvěryhodný komunikační kanál, abych eliminovala riziko odmítnutí nabaleného kontaktu se mého výzkumu zúčastnit.

3.3.1 Kritéria výběrového souboru

Jelikož jsem si stanovila, že budu problematiku kuřáckých kariér adolescentů zkoumat kvalitativními přístupy a jako případovou studii, musela jsem být obezřetná při volbě výzkumného vzorku. Kritéria výběrového souboru (tedy skupiny vhodné pro můj výzkum) byla následující:

- velikost skupiny, se kterou budu provádět výzkum, by měla být v rozmezí 5-7 členů,
- věkové rozmezí členů skupiny by mělo činit 15-18 let,
- mělo by se jednat o skupinu pravidelně se setkávající,
- ve skupině by měla být zastoupena obě pohlaví,
- alespoň 2 členové skupiny by měli být aktivní kuřáci.

Další kritéria jako navštěvování určité školní instituce či společné místo bydliště zadány nebyly, jelikož by se tak výrazně zúžila cílová populace, ze které by bylo možné získat výběrový soubor. Zároveň by se tím ochudil celý výzkum o možnost získání souboru jedinců pocházejících z odlišných socio-kulturních prostředí.

3.3.2 Popis výběrového souboru

Výsledný výběrový soubor zpočátku neodpovídal všem stanoveným kritériím. Nejprve jsem pomocí metody sněhové koule přes zprostředkovatele nabalila kontakt na slečnu Katku[6], která je požadovaného věku, aktivně kouří a chodí na nejmenovanou střední hotelovou školu v Praze. Díky zkontaktování Katky přes mého zprostředkovatele jsem se začala scházet s ní a ještě s její kamarádkou Šárkou. Dívky jsou spolužačky, zároveň mezi sebou mají přátelský vztah. Zprvu se počítalo ještě se třetí dívkou, Eliškou, taktéž spolužačkou a kamarádkou Katky a Šárky. Ta se sice dostavila na naše první setkání, od té chvíle se však již dále do mého výzkumu nezapojovala, a dle informací získaných od Šárky a Katky omezila celkově kvůli vztahovým problémům ve třídě svůj společenský život. Dívky projevily velké nadšení pro věc, proto jsem kontakt na ně nechtěla ztratit a snažila se přes ně znovu uplatnit metodu nabalování kontaktů, která v této fázi měla směřovat k jejich společným přátelům ochotným se výzkumu zúčastnit. Roli v mém rozhodnutí hrály cenné vzájemné sympatie a velká důvěra, kterou jsem z jejich strany cítila a kterou dávaly najevo svou otevřeností od prvního setkání. Dívky se snažily zaangažovat další své přátele a spolužáky, výsledek se však dlouho nedostavoval. Během té doby jsem s nimi udržovala kontakt a proběhlo i několik setkání v rámci výzkumu.

Přelomem nového roku se dívky přirozeně infiltrovaly do skupiny starších spolužáků, se kterými se spřátelily, a postupně vytvořili skupinu přátel. Tyto nově nabyté kontakty souhlasily se zapojením do mého výzkumu. Tím má výzkumná skupina dosáhla požadovaných kritérií – počet členů vzrostl na pět, zastoupení chlapců a dívek bylo v počtu dva ku třem. Neočekávaným přínosem pro výzkum bylo průběžné stmelování skupiny na přátelské rovině, které s sebou nese nejlépe pozorovatelné vlivy jednotlivých členů mezi sebou, což se projevovalo i při setkáních v rámci výzkumu. Zároveň se vzorek různil věkem, ačkoliv všichni navštěvovali stejnou vzdělávací instituci.

Během předposledního setkání se ke skupině připojil ještě spolužák a kamarád Martina, Milana a Nikoly. Jirka je nekuřák a přidružil se ke zkoumané skupině na jedno setkání v bowling baru. Z výzkumného hlediska bylo přínosem sledovat skupinu v interakci s nekouřícím kamarádem. Kvůli interakci se skupinou během setkání Jirku

[6] Všechna jména a identifikační údaje jsou po domluvě s informanty a informantkami v celé práci pozměněny, aby nemohlo dojít k dohledání konkrétních osob účastnících se výzkumu.

uvádím v tabulce zapojených osob do výzkumu, stejně jako Elišku. Více však ani s jedním ve výzkumu nepracuji

Příloha č.1: Tabulka: Přehled členů zapojených do výzkumu a jejich stručné charakteristiky

Jméno	Ročník ve škole	Bydliště	Věk při zapojení do výzkumu	Věk při odstoupení z výzkumu	Fáze kuřácké kariéry během výzkumu	Členem výzkumné skupiny od setkání č.:	Počet absolvovaných setkání
Eliška	2.	Praha	17	17	Průběh	1	1
Katka	2.	Mimo Prahu	16	17	Průběh	1	10
Šárka	2.	Mimo Prahu	17	17	Průběh	1	10
Martin	3.	Praha	17	17	Ukončena	5	6
Milan	3.	Praha	17	18	Průběh	6	5
Nikola	3.	Praha	18	18	Průběh	6	4
Jirka	3.	?	?	?	Nekuřák	9	1

3.4 Metoda sběru dat

Z důvodů získání hlubších poznatků a důkladnějšího prozkoumání vazeb jsem zvolila jako konkrétní techniku sběru dat zúčastněné pozorování v kombinaci s rozhovory. Od zúčastněného pozorování jsem si slibovala lepší proniknutí do zkoumané skupiny, a tím lepší možnost pozorovat vztahy a dění ve skupině. Od rozhovorů jsem naopak čekala možnost získat náhled na problematiku od jednotlivých členů skupiny a ucelení kontextu skupinového dění.

Zúčastněné pozorování je založené na vstupu výzkumníka do skupiny. Výzkumník tak má k členům skupiny určitý vztah, což prohlubuje i důvěru skupiny vůči výzkumníkovi a tím je mu umožněno zkoumat jevy a vztahy ve skupině do větší hloubky. Je to zároveň metoda dobře využitelná v případových studiích. Výzkumník popisuje dění ve skupině, pořizuje si terénní poznámky, případně nahrávky rozhovorů a dění uskutečněných ve skupině. [Hendl 2005, s. 193] V mém případě se jednalo o nestrukturované zúčastněné pozorování, kdy jsem si stanovila téma, které jsem se při pozorování snažila ve skupině zachytit a pozorovat. Při tom jsem však na sebe nechávala skupinu působit a tím i formovat má výzkumná očekávání [Švaříček. 2007, s. 145].

Jako doplňkovou metodu k zúčastněnému pozorování jsem využívala pro svůj výzkum metodu rozhovoru, a to ve dvou jeho podobách: rozhovor skupinový a

rozhovor s jednotlivci, konkrétně polostrukturovaný. Během setkávání se skupinou jsem se snažila doplňovat zúčastněné pozorování rozhovorem skupinovým neboli skupinovou diskusí. Rozhovor je dle Hendla [2005, s. 182] získávání informací od jednoho informanta. Často jsou ale tyto informace sociálně podmíněny různými vztahy a vazbami, a právě skupinová diskuse umožňuje získávání dat přímo v sociální situaci, čímž nedochází k opomíjení vazeb. Zároveň při skupinových diskusích mohou odpadat různé bariéry, které by při klasických rozhovorech mohly informanty[7] omezovat v jejich vyprávění. Skupinová diskuse tak často působí na diskutující ve směru většího uvolnění se a snazšího odhalení svých myšlenek, pocitů a postojů.

Klasický, tedy tzv. hloubkový rozhovor, jsem nejvíce využila na konci svého výzkumu, ačkoliv malé rozhovory jsem s informanty vedla již během setkávání. Hloubkový rozhovor je nejčastěji využívanou metodou kvalitativního druhu šetření. Jedná se o dotazování jednoho účastníka výzkumu pomocí předem připravených témat nebo otázek. Nejvíce využívanou verzí hloubkového rozhovoru je tzv. polostrukturovaný rozhovor. Tento druh hloubkového rozhovoru staví na předem připraveném okruhu témat či otázek stejně jako v případě rozhovoru strukturovaného, oproti němu se však vyznačuje volností výzkumníka v pořadí kladení otázek a v pokládání rozšiřujících či doplňkových dotazů dle kontextu rozhovoru. Polostrukturovaný rozhovor je vhodné využívat právě v případových studiích [Švaříček 2007, s. 159-160].

3.4.1 Rozhovory

Jak už jsem psala, během setkání jsem se skupinou vedla rozhovory. Často se jednalo o krátký rozhovor pouze s jedním členem skupiny, přičemž zbytek skupiny diskutoval o jiném tématu. Mou snahou bylo zavést i několik skupinových diskusí nad mnou kladenými dotazy; skupinové diskuse se však často stočily k jinému tématu, a v zájmu nenarušení přirozenosti shromažďování skupiny jakožto důležitého pozorovaného jevu jsem autoritativně nevyžadovala návrat k původnímu předmětu diskuse.

Po 10. setkání jsem ještě uskutečnila přibližně hodinový rozhovor s každým jednotlivým členem skupiny. Hlavním cílem tohoto rozhovoru, který měl polostandardizovanou podobu, bylo doplnění společenského, převážně rodinného

[7] Hovořím-li zde v práci o informantech, míním tím všechny členy výzkumné skupiny, a to jak dívky, tak chlapce. Zahrnutí obou pohlaví pod zastřešující název informanti je zde zvolen z úsporných hledisek, nikoliv jako vyzdvihnutí mužského genderu ve skupině.

kontextu jednotlivcova jednání. Zároveň jsem se snažila časově a významově postihnout důležité životní mezníky jedinců, jelikož jsem již z rozhovorů při setkáváních zaznamenala, že hrají významnou roli ve vývoji kuřáckých kariér informantů.

3.4.2 Výzkumný materiál

Z každé metody sběru dat během výzkumu jsem si vypracovávala jiný druh výzkumného materiálu. Ze setkávání, přímého pozorování skupiny a krátkých samostatných či skupinových rozhovorů jsem si vždy po skončení shromáždění pořizovala terénní poznámky. Popisování zkoumané reality až po skončení pozorování ve skupině vychází z přístupů etnografické studie [Hendl 2005, s. 120]. Tato metoda zaznamenávání zkoumané reality byla zvolena hlavně díky své šetrnosti k informantům. Pokud bych si dění ve skupině očividně zaznamenávala během setkávání, mohlo by to narušovat jejich přirozený průběh a zároveň by to mohlo negativně působit na samotné členy skupiny. Pro mne jako výzkumnici byl takovýto způsob zaznamenávání zkoumané reality výzvou, jelikož bylo nutné si celkem podrobně zapamatovat jednotlivé události a rozhovory a následně je poměrně přesně a detailně zapsat. I za cenu určitých nepřesností nebo vynechaných detailů bylo však zpětné zaznamenávání vyhodnoceno jako výhodnější oproti možnému narušování průběhu setkání bezprostředním zapisováním poznámek. Ani u něj by se totiž nedalo vyloučit, že při aktuálním zápisu by mi některé skutečnosti zcela unikly, jelikož má pozornost by byla soustředěna na tvorbu poznámek.

Přesto jsem ve dvou případech využila okamžiků, kdy skupinka o něčem konverzovala či se jinak bavila, k zapsání několika bodových poznámek do svého chytrého telefonu. Dění ve skupině bylo příliš nahuštěné a mohlo by při jeho popisování až po skončení setkání dojít k přílišnému zkreslení v důsledku opomenutí některé informace. Telefon byl pro zaznamenání poznámek využit záměrně. V dnešní době, kdy má mobilní telefon prakticky každý, není vnímáno jako něco nezvyklého, když se mu člověk nějakou dobu věnuje např. za účelem vyřízení textové konverzace. Mému počínání účastníci ani nevěnovali pozornost, což byl žádaný efekt.

Z finálních rozhovorů jsem vždy se souhlasem informanta pořizovala audionahrávku, podle které jsem následně vytvořila anonymizovaný doslovný přepis rozhovoru jakožto další z výzkumných materiálů. Okruhy témat a konkrétní otázky, které jsem si pro účely výzkumu stanovila, jsem tvořila jednak na základě poznatků ze

setkání se skupinou, jednak na základě témat relevantních pro mou práci, a také jsem se volně inspirovala *Dotazníkem pro dospívající identifikující rizikové oblasti (volně podle R. E. Tartera)* [Nešpor et al. 1998]. Seznam otázek je připojen k této práci v sekci příloh.

3.5 Průběhy setkání

Celkem jsem během trvání svého výzkumu absolvovala 10 setkání s mou výzkumnou skupinou o celkové délce trvání 560 minut (tedy 9 hodin a 20 minut). Setkání bych rozdělila na dvě poloviny. Prvních pět setkání (s výjimkou přítomnosti Elišky na úvodním setkání a pozdějšího připojení se Martina na 5. setkání) se odehrálo v podstatě pouze s Katkou a Šárkou. Druhá polovina setkání již probíhala v počtu pěti členů skupiny. Setkání se konala mezi listopadem 2013 a dubnem 2014. Ne vždy bylo zcela jednoduché skupinu shromáždit. Prázdniny, nemoci, školní povinnosti, to vše do plánů našich setkání zasahovalo a často je narušovalo. Má snaha byla scházet se vždy se všemi členy, pokud to bylo co nejvíce možné, a strávit společně alespoň půl hodiny času. Ne vždy se tak dařilo, a pokud bylo již časové rozmezí mezi jednotlivými setkáními v řádu týdnů, snažila jsem se výzkumnou skupinku svolat v podstatě za jakýchkoliv okolností.

Čas a místo konání se muselo ve většině případů podřídit zájmu skupiny. Protože jsou dvě členky, Katka a Šárka, mimopražské, kromě školní docházky se v hlavním městě příliš nezdržují a musí se časově přizpůsobovat jízdním řádům jejich spojů domů. Důležité je zde také zmínit, že rodiče žádného z členů skupiny nebyli o probíhajícím výzkumu informováni mnou ani samotnými členy skupiny. Byla tedy snaha všech mnou zkoumaných adolescentů neupozorňovat neobvykle dlouhými pobyty venku mimo školu na naše setkávání se, aby nemuseli doma lhát, případně se přiznat, že se účastní výzkumu zabývajícího se jejich kuřáckou kariérou. Takovéto počínání členů skupiny poukazuje na fakt, že rodiče jsou pro ně stále ještě určitou autoritou, která by neschválila jejich kouření, přestože jsou již někteří členové skupiny plnoletí.

Pokud to časové, meteorologické a jiné okolnosti dovolovaly, měla jsem snahu o změny míst, na kterých jsem se se skupinou scházela. Jelikož mým úmyslem bylo pozorovat ve skupině hlavně jednání spojené s kouřením, nebylo vhodné provádět setkání např. pouze v nekuřáckých prostorách. Pokud se setkání naplánovalo na volnou hodinu mezi školní výukou nebo po vyučování (což byl případ 8 z 10 setkání), volilo se

vhodné místo v závislosti na počasí v blízkosti školy. Pět setkání proběhlo venku na veřejných prostranstvích, dvě setkání v nekuřácké kavárně (z toho jedno setkání se odehrálo v této kavárně jen z půlky, druhá polovina se konala v kuřácké restauraci), jedno v nekuřáckých prostorách obchodního centra a dvě setkání se konala v neděli večer v kuřáckém bowling baru. V pěti případech jsem skupinu vyzvedávala před školou nebo v jejím bezprostředním okolí, kdy jsme na místo putovali společně, v ostatních případech jsem se sešla se skupinou až na předem domluveném místě.

Od začátku našeho shromažďování jsem se snažila s členy skupiny udržovat spíše přátelský vztah, nežli vztah založený na mé autoritě jakožto výzkumnice. Domnívala jsem se, že pokud mne skupina mezi sebe přijme jako kamarádku (jednu z nich) nežli jako výzkumnici (cizí element), bude mezi námi budována větší důvěra a padnou zábrany v komunikaci. Tento předpoklad se mi potvrdil. Přesto jsem se však snažila dodržovat jistá pravidla, abych nenarušila kontinuitu výzkumu. Nejdůležitějším pravidlem byla komunikace se členy skupiny výhradně při našich setkáních či při jejich domlouvání. Jakoukoliv jinou, čistě přátelskou konverzaci jsem nevyvolávala, ani nebyla snaha mne do ní vtáhnout. Při plánování našich shromáždění, které probíhalo prostřednictvím privátní uzavřené skupiny na sociální síti, jsem se omezila vždy pouze na nejdůležitější informace potřebné k osobnímu setkání.

3.6 Pozice výzkumnice

Při zpracovávání materiálů pořízených během výzkumu a i při výzkumu samotném jsem se snažila mít na paměti, že má role výzkumnice určitým způsobem ovlivňovala sociální dění během výzkumu, a že toto zkreslení musím následně reflektovat. Snahou o přátelskou atmosféru i vztahy se členy zkoumané skupiny jsem se pokoušela svůj vliv na veškeré dění a jednání informantů co nejvíce omezit. Pokud bych vykazovala jako výzkumnice přílišnou přísnost, vážnost a odtažitost, mohlo by to vést k nežádoucí změně chování informantů, které by se diametrálně lišilo od běžné reality (v případě mého výzkumu např. snížením počtu vykouřených cigaret, aby vypadali „lepšími“). Z pořízených materiálů, popisujících dění ve skupině, ani z vlastního stanoviska nevyplývá, že bych takto výrazný vliv na skupinu a dění v ní měla.

Jednou z prvních věcí, kterou o mně členové skupiny zjišťovali, bylo, zda jsem kuřačka. Můj postoj ke kouření je v běžném životě negativní, během výzkumu jsem si však dávala pozor, abych toto své stanovisko nedávala nijak najevo a vůči kouření se

nijak výrazně nevyhraňovala. Informace, kterou ode mne skupina dostala, obsahovala pouze fakt, že cigarety ani jiné tabákové výrobky nekonzumuji. Zároveň jsem členy skupiny vyzvala, aby se chovali co nejvíce přirozeně, včetně kuřáckého návyku. Cílem bylo, aby získali dojem, že v otázce kouření je dominantní jejich, nikoliv můj postoj.

3.7 Etika

Během celého výzkumu jsem se snažila mít na paměti, že pracuji s mladistvými, kteří navíc nemají s výzkumy podobného ražení zatím mnoho zkušeností. Bezprostředně po potvrzení účasti jsem členy obeznámila se všemi důležitými fakty, které se výzkumu týkají. Prioritní bylo především zdůraznění přísného střežení soukromí všech zúčastněných. Ve všech pořízených materiálech byly ihned užity přezdívky jednotlivých informantů, pozměněny identifikační údaje i jakékoliv jiné informace, které by mohly vést k odhalení osobnosti zúčastněných. Soukromí bylo důležité nejen pro klid a pocit bezpečí informantů, ale současně i kvůli nelegální povaze jejich jednání (kouření členů, kterým ještě nebylo 18 let). Členové skupiny byli také hned ze začátku informováni o dobrovolnosti účasti ve výzkumu a o možnosti kdykoliv z něj vystoupit. Zároveň jsem se snažila dbát na to, aby se během výzkumných setkání či rozhovorů cítili dobře, byli přirození, a aby neměli pocit, že jsou do čehokoliv nuceni.

Všechny důležité body související s etikou jsem shrnula do informovaného souhlasu, který informanti podepisovali před finálními rozhovory. V nich se zároveň mohli vyjádřit, jak si přejí, aby bylo nakládáno v této práci s materiály pořízenými během výzkumu a zároveň i s prací samotnou. Na základě vyjádření informantů a po ubezpečení o naprosté anonymitě bylo rozhodnuto, že zde v práci smějí být užity jednotlivé úryvky z pořízených rozhovorů, a že práce smí být veřejně přístupná.

3.8 Omezení výzkumu

Mnou prováděný výzkum má několik omezení, na které bych zde ráda upozornila. Jako první rizikový faktor vnímám výběr přístupu případové studie. Tímto přístupem se získají velice omezené poznatky, které je prakticky nemožné generalizovat. Na druhou stranu shledávám jako výhodu možnost zacílit nejprve na malou skupinu, ve které si výzkumník ujasní některé vztahy a jevy, a své poznatky může v budoucnu využít při vytváření výzkumu s větším výzkumným vzorkem.

Další omezení vychází z povahy cílové skupiny. Jelikož jsem své výzkumné téma zaměřila na mladistvé a jakožto výzkumnice jsem se potřebovala implementovat do adolescentní vrstevnické skupiny a získat jejich důvěru, nemohla jsem působit příliš autoritativním dojmem. Ten by mohl mít za následek uzavření se skupiny nebo jednotlivých členů do sebe a tím omezení informací, které by mi členové byli ochotni sdělit nebo vyjevit prostřednictvím jejich jednání a skupinových interakcí. Nemožnost být příliš autoritativní však s sebou nesla nevýhodu v nucené laxnosti při skupinových diskusích a interakcích. Zejména v případě skupinových diskusí jsem se jako výzkumnice snažila přivést rozhovor na mnou požadované téma. Často se rozhovor stočil po chvíli k tématu zdánlivě irelevantnímu pro můj výzkum. Abych nenarušila křehké vazby mezi mnou a skupinou, ve většině případů jsem si nedovolila vynucovat si vlastní témata k rozhovoru. Výhodou v okamžicích přesměrování rozhovoru mimo mé výzkumné téma však bylo, že jsem se mohla více soustředit na pozorování dění ve skupině a zároveň sledovat přirozený vývoj diskusí mezi adolescenty.

Poslední nedostatek plyne z mé předchozí nedostatečné zkušenosti s podobným druhem výzkumu, což bylo patrné hlavně ze začátku na mé práci v terénu. Byla jsem nejistá, nevěděla jsem příliš, jak setkání a rozhovory během nich vést, ani jak správně zachytit veškeré podněty, které se během shromáždění vyskytly. Tento nedostatek jsem se však během trvání výzkumu snažila co nejvíce eliminovat, což se odrazilo nejen na komunikaci se skupinou, ale též na kvalitě výstupních materiálů.

4 Analytická část

V této části práce se budu zabývat poznatky získanými z výzkumných materiálů. Záměrem bylo reflektovat otázky, které jsem si na začátku výzkumu položila, a které jsou zde uvedeny v kapitole Cíle výzkumu. Zároveň byla snaha o vyzdvižení zajímavých zjištění plynoucích z výzkumu.

Jako metoda získávání informací z výzkumných materiálů byla použita převážně holistická analýza, která je typická pro případové studie, a umožňuje vyčtení závěrů bez rozbití dat na kódy [Hendl 2005, s. 226]. Otevřené kódování jsem však využila jako pomocnou metodu při analyzování závěrečných rozhovorů.

4.1 Bližší seznámení s informanty a jejich sociálními kontexty

Katka je nejmladší účastnice mého výzkumu. Těsně po prvním setkání oslavila 17. narozeniny. Žije mimo Prahu s matkou a starším bratrem. Rodiče má rozvedené, její otec má novou rodinu. Již rok chodí s přítelem Pavlem, který je nekuřák. Její rodiče jsou také nekuřáci. Starší bratr kouří jen výjimečně. Během výzkumu Katka kouřila pouze ovocné slim cigarety, vykouřila za setkání maximálně dvě. Kouření se snaží omezovat.

Šárka je druhá nejmladší účastnice výzkumu, 17. narozeniny oslavila v září minulého roku. Žije s matkou, starší sestrou a nejstarším bratrem mimo Prahu. Když jí bylo 11, utekli od otce, který své děti bil, což podle Šárky mělo největší vliv na její sestru. Rodiče jsou rozvedení, matka má nového partnera. Šárka je momentálně nezadaná, před zahájením výzkumu se rozešla se svým přítelem, který byl nekuřák. Její starší bratr je také nekuřák, matka a sestra kouří. Šárce její kouření už velice vadí, snaží se přestat, ale moc se jí to nedaří. Kouří nejčastěji ovocné slim cigarety.

Nikola je třetí dívkou z mé výzkumné skupiny, je zároveň nejstarší, 18. narozeniny měla loni v říjnu. Nikola je z Prahy, žije střídavě u rodičů a u svého staršího přítele. Má staršího bratra, který kouří. Přítel je také kuřák, rodiče jsou nekuřáci. Před dvěma lety měla Nikola velké problémy s otcem, který ji naprosto v ničem neuznával, a proto chodila i k psychologovi. V té době začala nejvíc kouřit, i přes to, že hrála skoro závodně squash. Nikola během výzkumu kouřila nejvíce a nejméně závisle na ostatních. Snaží se snižovat množství vykouřených cigaret, jinak ale kouří pravidelně.

Martin byl první kluk, který se k mé výzkumné skupině připojil. 18. narozeniny oslavil v lednu tohoto roku. Žije s oběma rodiči v Praze. Má dva o hodně starší bratry, kteří již žijí samostatně se svými rodinami. Mladší z těchto bratrů je kuřák, starší nekuřák. Rodiče ještě před několika lety pravidelně kouřili, pak ale ze dne na den přestali. Dříve hrál Martin zájmově basketball, ale nyní sportuje již jen rekreačně. Jako jediný z výzkumné skupiny nekouří, Dříve kouřil, ale přestal kvůli své přítelkyni, se kterou chodí již více jak rok.

Milan oslavil 18. narozeniny v průběhu výzkumu, a to v únoru tohoto roku. Bydlí s rodiči v Praze, má mladší sestru. Nikdo z jeho rodiny nekouří. Momentálně

nemá ani přítelkyni. Během výzkumu kouřil pravidelně, kouření ho baví. Milan působí velmi uvolněně a flegmaticky.

4.2 Průběh kuřácké kariéry

Zde bych ráda graficky zobrazila jednotlivé kuřácké kariéry mých informantů a následně vypsala zjištění, která z porovnání jejich kuřáckých kariér plynou. Pro zobrazení kuřácké kariéry jsem čerpala informace převážně z rozhovorů s informanty. Kvůli retrospektivnímu vyprávění však lze toto zobrazení brát pouze jako orientační, jelikož časové údaje mohou být po mnoha letech již v pamětech informantů zkresleny.

Příloha č.2: Obrázek: Přibližné grafické znázornění průběhu kuřáckých kariér členů skupiny

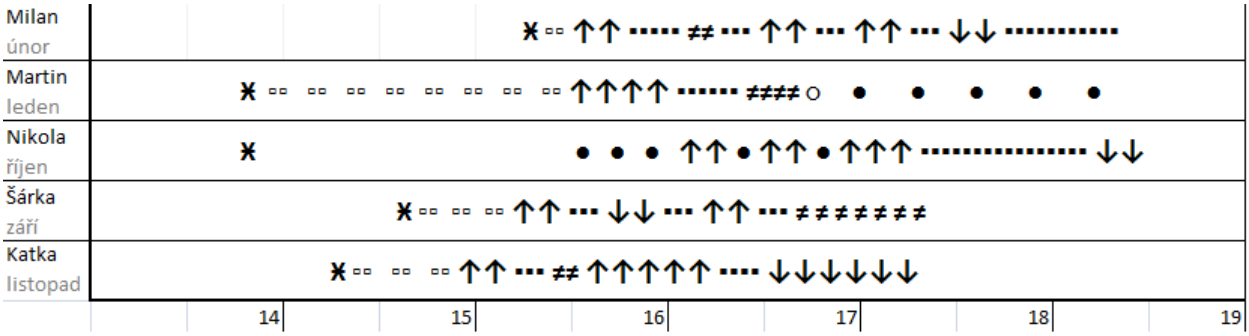

Legenda - kuřácké kariéry jednotlivých členů skupiny:
Svislá osa: Jméno informanta/informantky a měsíc, kdy má narozeniny
Podélná osa: Časová osa s věkovými rozmezími

- 1. experiment s cigaretou
- velmi nepravidelné kouření
- ustálení pravidelnosti a míry kouření
- zvyšování míry kouření oproti dosavadní míře
- snižování míry kouření oproti dosavadní míře
- období pokusů přestat kouřit s následným obnovením kuřáckého zvyku
- ukončení kuřácké kariéry a úplné přerušení kuřáckých zvyklostí
- nárazové kouření bez jakékoliv pravidelnosti

Z grafického zobrazení průběhů kuřáckých kariér informantů se dá vyčíst několik zajímavostí a společných znaků jednotlivých kuřáckých kariér.

1. První experimenty s cigaretou se u mých informantů pohybovaly nejčastěji kolem nebo v průběhu 14. roku života. To koresponduje s výsledky výzkumu v rámci Global Youth Tobacco Survey, který zde byl proveden v roce 2011, a

podle kterého 70% dotázaných ve věku 13-15 zkusilo svou první cigaretu právě v tomto věkovém rozmezí [Czech Republic GYTS 2013].

2. Ve 4 z 5 mnou zkoumaných případů adolescenti po prvním experimentu s cigaretou začali postupně kouřit, i když zatím velice nepravidelně. Budovali si tak kuřácký návyk, který se postupně navyšoval a ustaloval. Pouze v Nikolině případě byla mezi první a druhou cigaretou více než roční pauza.
3. Všichni informanti se již snažili omezit své kouření, a to buď snížením počtu vykouřených cigaret, nebo pokusy přestat kouřit naráz a úplně. Zatím pouze u Martina byly pokusy o úplné ukončení kuřácké kariéry úspěšné.
4. Kolem 16 roku života docházelo u mých informantů často ke zvýšení míry kouření. Souvisí to s přechodem ze základní na střední školu a získávání nových kontaktů.
5. Kuřácký návyk mých informantů není nikdy příliš stálý co do míry a pravidelnosti kouření. Průběh kuřácké kariéry se zdá být vyrovnaný po dobu alespoň jednoho roku pouze u Nikoly.
6. Kuřácká kariéra Katky, Šárky a Milana jsou si nejpodobnější. Kuřácká kariéra Martina se liší hlavně v závěru, kdy Martin jako jediný již není pravidelným kuřákem ani kuřákem snažícím se s kouřením přestat, Naopak Nikola má výraznou odlišnost v počátcích kuřácké kariéry, kdy mezi prvním experimentem a iniciací kouření uběhlo poměrně hodně času bez tendence nárazově kouření zkoušet.

4.3 Přímé sociální vlivy

V této části práce se zaměřím na zhodnocení jednotlivých přímých sociálních vlivů podle definice, kterou jsem uvedla v kapitole 1.5. Budu se zaměřovat na jednotlivé významné sociální osoby či skupiny, u nichž budu na výpovědích informantů demonstrovat jejich vliv na kuřáckou kariéru mladistvých. Zároveň se pokusím o zhodnocení, ve které fázi kuřácké kariéry se vlivy těchto významných osob či skupin nejčastěji projevují. Na informanty působí v jejich sociálním prostředí i mnoho vlivů nepřímých (hodnoty, vzory apod.), těmi se však v této práci zabývat nebudu.

4.3.1 Rodiče

Rodiče jsou poměrně specifickým zdrojem přímého sociálního vlivu v případě kuřáckých kariér mladistvých. Podle výpovědi informantů žádný jejich rodič neví o probíhající (v případě Martina o proběhnuté) kuřácké kariéře. Rodiče tak ani nevědí, že by mohli své adolescentní děti ovlivnit. Přesto si však všichni informanti myslí, že pokud by rodiče přišli na to, že kouří (kouřili), snažili by se je od tohoto návyku odradit. A to i v případech, kdy sami rodiče kouří. Jednalo by se tedy o vliv v průběhu kuřácké kariéry s apelem na její ukončení.

Šárka:

A: A co myslíš, že by udělala máma, kdyby zjistila, že kouříš ty?

S: Tak to vim přesně ((hodila výmluvný pohled a obě jsme se rozesmály)), by mě zmlátila, zabila mě, zakopala někam a pak už by se mnou nikdy nepromluvila.

(...)

A: A přestože máma kouří, tak myslíš, že by ti vynadala opravdu?

S: No protože ví jaký to je, že prostě to škodí. Ona je doktorka, takže prostě ví jak to vypadá, jak prostě dopadaj ty lidi s tim kouřenim a prostě tak.

Nikola:

A: A tvoji rodiče kouří?

N: Ne, nekouří. Dokonce táta to úplně nesnáší. Jsem vlastně taky začala kouřit to, hlavně proto, že jsem to jakoby chtěla tátovi udělat naschvál. Že jako vim, jak to nesnáší. Takže taková rebelie.

A: A co myslíš, že by rodiče dělali, kdyby to zjistili?

N: No tak táta by se asi pomátnul. By mě strašně seřval, že jsem nevychovanej parchant, a to, asi by mi dal ultimátum, že jestli prostě toho nenechám, tak že mě prostě vydědí.

A: A to i přesto, že ti je už 18?

N: By mu to bylo úplně jedno si myslim.

A: A máma?

N: Hmmm, ta fakt nevim co by dělala. Ta by to možná vzala v pohodě, ale fakt nevim.

Martin:

Ma: Jako takhle, rodiče oba kouřili, jako že dost, vlastně i doma. Pak se rozhodli ze dne na den že přestanou, a fakt přestali. No a- protože já jsem jako malej měl to (.) astma, i

když jsem to pak neřešil, jsem že jo hrál ten basket. Ale jako rodiče si se mnou fakt užili, jsem byl několikrát v nemocnici. Takže jako kdyby na to přišli, že kouřim, tak by mě asi zabili, hlavně mamka teda. Ta to se mnou celý tenkrát vytrpěla.

Milan:
A: U vás někdo z rodiny kouří?
Mi: Jako táta kouřil zamlada, to vim, ale ne nijak moc, a mamka ani ségra nekouřej.
A: A co by myslíš rodiče dělali, kdyby zjistili, že kouříš?
Mi: Ty jo, to netušim. Ale řek bych, že by se jim to moc nelíbilo, že by chtěli, abych toho prostě nechal.

V jednom případě, konkrétně u Katky, rodiče o zkušenostech Katky s kouřením věděli. Katka jim však nepřiznala, že aktivně kouří, nýbrž zalhala, že kouření vyzkoušela.

Katka:
A: A mamka taky?
K: Ne, ta ne.
A: Ani třeba v mládí?
K: Ne. Ona to nesnáší. Jakoby tim, že jí kouřili doma, tak to musela jako furt dejchat, takže to nesnáší.
A: Hmm. A odrazuje od toho i tebe a bráchu?
K: Nooo, jako (.) jo. Ale to spíš dělá hodně táta, jako že třeba projde někde kde kouří ňákej pán nebo ženská a hned začně říkat: Fuj, to je smrad! Nebo něco takovýho. I když jako poprvý, já jsem se z toho pak tedy vykecala, ale když zjistil že kouřim, tak to byla zrovna ta výstava toho těla jak byla na Výstavišti jestli víš.
A: Vim, no.
K. No, a on mě nutil hodinu stát nad plícema kuřáka a furt mi ukazoval, že takhle bych dopadla.

Informanti se domnívají, že v případě zjištění jejich kouření by se rodiče na ně zlobili, čímž by dali jasně najevo svůj nesouhlas s počínáním svých potomků, který by byl provázen výzvou k ukončení kouření. Informanti si uvědomují, že jejich počínání není v souladu s rodičovským přesvědčením a nevyřčenými normami v rodině, kdy

kouření potomků není přípustné. Rodina tedy působí na kouřící adolescenty v mém případě spíše nepřímo.

4.3.2 Sourozenci

Kromě Milana mají ostatní informanti jednoho či více starších sourozenců, kdy minimálně jeden z nich je vždy kuřák. Informanti měli v rodině jim věkově blízký obraz kuřáka. Přesto se nezdá, že by sourozenci nějak výrazně kuřáckou kariéru adolescentů ovlivňovali. Asi nejbližší vztah se svým sourozencem, konkrétně bratrem, má Šárka. Zároveň je zde největší sourozenecký vliv. U ostatních informantů (kromě Milana), ačkoliv sourozenci kouří, nijak přímo do kuřácké kariéry svých mladších sourozenců nezasahovali.

Šárka:

A: To je jasný. A kdo bys řekla, že má na tebe největší vliv?

S: Brácha. Ten je prostě úplně nejlepší. Nebo takhle, jako měla by to bejt asi máma, ale tu už ani moc nevidim, ta je furt někde pryč, takže to spíš brácha. Toho sice taky skoro nevidim, ale furt si s nim píšu zase. Takže- (.) Protože on je takovej že nekouří, nepije, nic, je úplně proti tomu. On to nenávidí úplně. Je hrozně chytrej, prostě dokážem si spolu úplně o čemkoliv povídat, pomůže mi se všim, prostě je to v podstatě muj druhej rodič. Teda táta, takhle spíš. Prostě úplně ho strašně obdivuju a mám ho ráda. Obdivuju ho v tomhle všem. On studuje medicínu, a prostě mam ho hrozně ráda, má na mě hrozně velkej vliv.

A: A je mu kolik?

S: Dvacet jedna, dvacet dva, ňák tak. Teď úplně přesně nevim.

(...)

S: Ne, ani ne. Ona mi jako důvěřuje. Ale kdyby to zjistila, tak mě zabije. Třeba brácha ten to jednou viděl, že mám krabičku v tom, v tašce. Jsme si právě o tom povídali, to byla přednáška. Tak jsme si o tom povídali, a on mi jako slíbil, že to mámě neřekne, ale prostě chtěl ať přestanu kouřit, že prostě nechce abych dopadla jako ségra. Že to je nezdravý a tak, no. A já jsem brečela, samozřejmě, protože to bylo fakt- jako že k bráchovi mam hroznou důvěru a on ke mně, že jo, tak jsem byla hrozně to, úplně vystresovaná. Ale tak už je to v pohodě. Jsem mu vlastně slíbila, že přestanu, tak jsem na chvilku přestala, ale pak jsem měla zase nějakej stres a zase jsem si musela dát. To mě štve.

U Šárky se bratr projevuje spíše jako rodič v tom ohledu, že apeloval na Šárku, aby přestala kouřit. Ona se díky jeho vlivu na ní rozhodla, že kouřit přestane. Psychosociální závislost ji však ke kouření přivedla zpět.

V kategorii sourozenců se daleko více promítl ve výpovědích informantů nepřímý vliv. Informanti vědí, že jejich starší sourozenci kouří, často zmiňovali i to, že se sourozenci o kouření někdy v minulosti hovořili, nikdy však nezmínili, že by je sourozenci ke kouření buď vedli, , ovlivňovali je v kuřáckých návycích, nebo je odrazovali (v Šárčině případě ji odrazuje od kouření bratr – nekuřák, sestra – kuřačka se k Šárčině kouření dle jejích vyprávění nijak nevyjadřovala).

4.3.3 Partneři

Přestože Hajný [2001, s. 12] poukazuje na fakt, že prvním zdrojem drogy bývá často kromě kamarádů partner, v mém případě se partneři projevují spíše než jako iniciátoři kouření jako ti, kteří vyžadují ukončení kuřácké kariéry. Může to být dáno odlišností cigaret od jiných drog, nebo pouze nemusím mít zastoupení takových případů ve své výběrové skupině. Zajímavé je, že pokud jsou partneři nekuřáci, vždy vyžadují ukončení, nikoliv však omezení kuřácké kariéry své polovičky.

Katka:

A: A co myslíš, že by byl ten pravej důvod k tomu úplně přestat kouřit?

K: Nevim. (...) Nevim. Jako určitě bych přestala kvůli Pavlovi, kdyby mi řek: Hele, tak si vyber. Ale to si myslim že on jako nikdy neudělá, a nechci ani, aby to dělal, protože já nesnášim ultimáta. To bych ho taky mohla poslat do háje a to. Já nesnášim když někdo řekne: Tak si vyber, buď tohle nebo tohle. To nemám ráda.

Šárka:

S: Hmmm, Aleš, byl muj první, a ten byl nekuřák. Hrozně mu vadilo že kouřim a že jsem to před nim tajila. No, a když to zjistil, tak byl na mě naštvaný, že jo, ale tak jsme se o tom nějak pobavili. Prostě mu to hrozně vadilo že kouřim, no.

Martin:

Ma: No, ona fakt kouření nesnáší, no a- protože mně se strašně dlouho líbila, ale furt mě nechtěla, tak jsem to, jsem kvůli ní na měsíc přestal kouřit úplně, ze dne na den, no.

Ale s ní to ani nehlo. No. Tak jsem zase začal. ((směje se)) Jenže pak jsme se dali, že jo, dohromady a ona jak to fakt nesnáší, tak mě začala stašně prudit, ať přestanu, že smrdim a tak. No, tak jsem to omezil nejdřív fakt na minimum, ale občas jsem si ještě dal. A pak jak jsem už skoro nekouřil, tak už mi to i přestalo úplně chutnat, takže jsem prostě přestal úplně.

4.3.4 Vrstevníci

Oproti všem ostatním zmíněným sociálním vlivů, které působily spíše v průběhu kuřácké kariéry se snahou vyvolat její ukončení, vrstevníci se z hlediska přímého vlivu ukazují jako nejvýraznější v počátcích kuřácké kariéry, a to hlavně v období prvních experimentů s cigaretami či později v počátcích kuřáckých návyků.

Šárka:

S: Jako, jednak teď, že jo, co máme s Katkou tu partu ze Silvestra, tak to znáš že jo, a pak jak bydlim, tam máme- jako že jsme tam čtyři, dvě kámošky jeden kamarád, a to jako že jsme- že- (.) jedna kámoška je hrozně taková, taková puberťačka, kouření, hip-hop a takový ty, a pak ty dva, ty maj prostě stejný zájmy jako já, příroda, a to, že si povídáme úplně o všem.

(...)

A: To oni tě naučili kouřit?

S: No ta kámoška, ta jak jsem řikala že je puberťačka, tak ta jo, ta prostě naučila snad každýho od nás. ((smějeme se)) A ta je ještě mladší než já, bude jí patnáct teď, no. Ona kouří už asi od osmi.

Nikola:

A: A jak u tebe probíhala ta první cigareta?

N: No, jsem byla ve třinácti- ve třinácti? Jo, ve třinácti na táboře, kde prostě to zkoušeli fakt všichni, to kouření. Tam že jo byla parta starších, tak 16-17, no, a protože já jsem vždycky vypadala na starší a hlavně jsem se to, ráda se staršíma bavila, tak když jsme tam ňák jednou kecali, tak mi nabídli cigaretu, jako že ať to zkusim s nima když už tam jsem. No (.) a prostě jsem si teda řekla, že to zkusim, tak jsem si jednu vzala a zkusila potáhnout, ale jako nic mi to neřeklo, takže jsem pak jako víc jak rok vůbec nekouřila.

Katka:

A: A ovlivňovali tě v tom nějak třeba i okolní lidi?

K: No to jo, protože mě do toho přivedli. Kvůli nim jsem začla, že jo.

A: To jsi mi vyprávěla, jak jsi začínala kouřit v tý psí. A to sis řekla o tu cigaretu ty nebo ti nabídli oni?

K: Nene, oni mi furt dá se říct opakovali- ne že by to řekli jakoby na férovku, to tak jako podávali opatrně, že prostě jsem tam jediná co nekouřim, že je to divný, že se tam prostě chodí kouřit, víš? Prostě furt mi to tak jako doslova PODÁVALI, jako že...

(...)

A: No a jak ty jsi odůvodnila to že nekouříš?

K: Prostě jsem nechtěla. Řekla mi že mi to nechutná, že mi to smrdí. A to taky byla pravda.

A: A tos to předtim zkoušela, žes mohla říct, že ti to nechutná?

K: Jo, zkoušela jsem to, jednou. Ale z toho mi bylo pěkně špatně ((směje se)). No a potom oni začali chodit do tý psí a tohlencto, a já jsem jakoby postupem času- jakoby tak třeba do půl roka, ten půlrok jsem tomu jako fakt odolávala, ale pak už ňák ne. Ono jakoby moje bejvalá nejlepší kámoška, nebo bejvalá (.), už se s ní jakoby tolik nevídam, tak dá se říct že ona mě do toho zatáhla.

Martin:

A: A s kým jsi poprvé kouřil?

Ma: To bylo s kamarádem ze základky ještě, někdy asi v osmičce bych řek.

A: Jak to probíhalo?

Ma: No, prostě jsme si koupili u Vietnamců kusovku a šli si po škole sednout do parku na lavičku, kde jsme to zkusili. Asi tak.

A: A koho to napadlo?

Ma: Tak to už fakt nevim, ale řek bych, že jsme to prostě oba chtěli ňák tak zkusit. Ale fakt nevim.

(...)

Ma: Jako pak už jsem kouřil víc až tady na střední, no, to už jsme měli takový ráno to, takový rituály, že jsme se prostě sešli, a dali si ráno jednu před školou. Jsme se tu sešli už dost lidi, co kouřili předtim, takže jsme se vlastně ráno na tom cigáru začli i víc bavit spolu. Tak, no.

Z úryvků rozhovorů je patrné, že vrstevníci, ať už ve formě party kamarádů, nebo jakožto jediný kamarád či kamarádka, výrazně měli zásluhy na informantových kuřáckých začátcích. Nejvýraznější přímý vliv je vidět u Katky, která vypráví, jak bylo v dané skupině lidí a především na daném místě ("psí" nazývali uličku, kam se chodilo po škole kouřit) kouření normou. Všichni, kteří do "psí" chodili a nekouřili, byli přímo vyzýváni k tomu, aby tuto normu přijali za svou, což Katka nakonec udělala.

Naopak u Martina můžeme pozorovat socializační přínos, který s sebou kouření nese. Právě cigarety se staly pojidlem mezi skupinou lidí, která si začala budovat společné kuřácké návyky, čímž se velice stmelila a začala si být blízká.

U Nikoly pak hrála velká role zvědavost, která je v experimentování klíčová, jak jsem naznačila v teoretické části. Zároveň však přijmutím cigarety šlo o přitáhnutí žádoucí pozornosti starších kamarádů.

Milan, stejně jako Martin, využil cigarety jako prostředek k infiltraci do party přátel. Zároveň však výrazně poukazuje na to, že pro něj kouření cigaret mělo i význam v budování identity.

Milan:

Mi: No jako to (.) já jsem vlastně začal kouřit v prváku v hospodě, kam jsme občas zašli se spolužákama, třeba právě i s Martinem a tak. Tam jsem si o to poprvý řek, aby mi dali cigáro. Jsem chtěl vypadat drsně, že taky kouřim.

Z rozhovorů ještě jasně vyplývalo, že všichni informanti jsou na kouření více či méně psychosociálně závislí. Udávali, že mají rádi cigaretu při určité příjemné či nepříjemné situaci. Hlavně Martin s Milanem si rádi zapálí při klidném odpoledni u kávy, případně na procházce. U dívek spíše byl znatelný vliv psychický. Shodly se na tom, že více kouří v případě stresu nebo smutku.

4.4 Výsledky přímého pozorování:

Z terénních poznámek pořizovaných vždy po setkáních bylo především patrné nepřímé ovlivňování se účastníků mezi sebou v otázce zapálení si své cigarety. Z chování se dalo odpozorovat, že pokud si zapálí jeden člen skupiny, ostatní ho napodobí. Nejvýrazněji vystupovaly jako iniciátorky kouření Katka s Nikolou. Pokud si

zapálila Katka, napodobila ji ve většině případů Šárka. Nikola zas byla výrazným vzorem pro Milana.

Zároveň jsem měla možnost pozorovat vznikající partnerský zájem mezi Šárkou a Milanem. Cigarety v něm měly roli jakéhosi prostředníka jejich pozornosti k tomu druhému. Konkrétně Milan Šárce cigaretu připálil, případně Šárka o připálení požádala. Spíše však opět šlo o nepřímé vlivy, které se ukazují v části průběhu kuřácké kariéry jako klíčové a jistě by bylo velice zajímavé se jim v jiné práci věnovat.

Závěr

Jako cíl této bakalářské práce jsem si stanovila zmapování kuřácké kariéry mladistvých, a to včetně možných pravidelností či společných znaků, a především přímých sociálních vlivů, které mohou kariéru ovlivňovat. Zároveň jsem se chtěla dozvědět, kdy mladiství kuřáckou kariéru zahajují, jak vypadá její průběh a zda třeba v období adolescence kuřáckou kariéru i končí.

Pro svá zjištění jsem z velké části využívala přepisy rozhovorů pořízených na konci svého výzkumu. Cílenými otázkami a doplňujícími dotazy jsem se snažila získat co nejlepší přehled o průběhu kuřáckých kariér mých informantů. Ze vzniklého grafu zobrazujícího kariéry jednotlivých členů se dá vyčíst, že si jsou kuřácké kariéry mých informantů v mnohém podobné, a zároveň že reflektují některé výsledky výzkumů či teorie z různých studií. To poukazuje na „průměrnost“ mé výzkumné skupiny v tom smyslu, že nijak výrazně nevybočuje z již popsaných hranic a způsobů. Přestože jsem svůj výzkum pojala jako případovou studii, daly by se tedy některé poznatky aplikovat i na cílovou populaci kouřících adolescentů.

Výrazným společným znakem kuřáckých kariér mých informantů je experimentování s prvními cigaretami kolem 14. roku života a následně zvýšená míra kouření kolem 16. let, což je věk spojený s přechodem na střední stupeň vzdělávání. Přechod na novou školu s sebou nese výrazné změny v sociálním prostředí jedinců, vytržení ze starého kolektivu a potřeba se infiltrovat do kolektivu nového. V některých úryvcích rozhovorů informanti vnímanou socializační výhodu kouření popisují. Poněkud překvapivým zjištěním je fakt, že většina mých informantů své kouření omezuje či se snaží přestat s kouřením úplně. Naznačuje to, že adolescenti mají dojem, že svou kuřáckou kariéru již prožili a snaží se ukončit.

Analýzou rozhovorů také bylo zjištěno, kdy která důležitá sociální osobnost či skupina díky svému přímému vlivu působí na vývoj kuřácké kariéry mladistvých. Na počátcích kouření měli u všech členů výzkumné skupiny podíl kamarádi či vrstevnické skupiny, party. Naopak rodiče by dle informantů mohli mít přímý vliv na vývoj směřující k ukončení kuřáckých kariér svých potomků, pokud by byli ve stejném postavení jako vrstevníci a kouření svých dětí věděli. Evidentně zde však více působí nepřímý vliv, tedy normy a hodnoty, které brání přiznání informantů ke kouření. Zároveň sourozenci mají dle zjištění na adolescentní kuřáky pravděpodobně spíš vliv nepřímý, který se, zdá se, uplatňuje hlavně při průběhu kuřácké kariéry. Prostudování

nepřímých rodinných vlivů však nebylo cílem této práce. Jistě by se však tento námět dal využít do budoucna pro další zkoumání.

Z přímého pozorování skupiny jsem odpozorovala výrazný vliv nápodoby druhých, pokud si zapálí cigaretu. Iniciátorkami byla hlavně Katka a později Nikola. Neprobíhaly však ve skupině očividné výzvy ke kouření. Zdá se, že ve skupině již kouřících adolescentů se projevují spíše nepřímé vzájemné vlivy, tedy právě odpozorování nějakého chování a jeho nápodoba, než vlivy přímé.

Summary

As the goal of this work I have set mapping adolescent smokers using qualitative research, including the possible regularities or common characteristics. Above all, I wanted to find out the presence of direct social influences that may affect smoking career. I also wanted to know when adolescents begin smoking career, how its course looks and if they end their smoking career during adolescence.

An important common feature of the smoking careers of my informants is the first experimentation with cigarettes around the age of 14 and subsequently increased rate of smoking age of 16 years. This age associated with the transition to high school. The transition to a new school brings significant changes in the social environment of individuals from the old group and the need to infiltrate new social group. In some parts of interviews informants desrbibe benefits of smoking during infiltrating to the new group. At the same time the interviews shows that all group members are or have been addicted to smoking psychosocially.

The analysis of the interviews and field notes shows that the smoking career of adolescents affect various important persons or groups. In the first stage of adolescent smoking career, great influece had peers , mostly friends or groups of friends. They also directly influenced the beginnings of smoking mine group members. On the other hand parents could potentially have a direct impact on ending or at least limiting smoking career of their children, if they would know about it. During smoking careers the direct social impacts were not observed.

Použitá literatura

Knihy:

- ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-044-6.
- ERIKSON, Erik H. *Životní cyklus rozšířený a dokončený: Doplněné vydání o devátém stupni vývoje od Joan M. Eriksonové*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-291-X.
- HAJNÝ, Martin. *O rodičích, dětech a drogách*. Praha: Grada Publishing, 2001. ISBN 80-247-0135-9.
- HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí: obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. 2., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 9788073676285.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.
- KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2004. ISBN 80-864-2939-3.
- MACEK, Petr. *Adolescence*. 2. upr. vyd. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009, 184 s. ISBN 978-80-247-3006-6.
- ŠVAŘÍČEK, Roman. Hloubkový rozhovor. In: ŠVAŘÍČEK, Roman a Karolína ŠEĎOVÁ et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 159-184. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ŠVAŘÍČEK, Roman. Zúčastněné pozorování. In: ŠVAŘÍČEK, Roman a Karolína ŠEĎOVÁ et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007, s. 142-159. ISBN 978-80-7367-313-0.
- TAXOVÁ, Jiřina. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. ISBN 14-426-87.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-0956-0.

Elektronické zdroje:

- Czech Republic 2011 (Ages 13-15) Global Youth Tobacco Survey (GYTS): Fact Sheet. In: *Centers for Disease Control and Prevention* [online]. 2013 [cit. 2014-04-28]. Dostupné z:http://nccd.cdc.gov/GTSSData/Default/CountryResults.aspx?TYPE=A&SRCH=&SUID=GYTS&SYID=RY&CAID=&SCID=TT&QUID=QQ&WHID=&COID=ez&LOID=ez100&DCOL=&DSRT=DEFAULT&DODR=ASC&DSHO=&DCIV=&DCSZ=&FCHL=&FSEL=&FPRL=&FAGL=&FREL=&FDSC=&MPVW=
- FLAY, Brian R. et al. Differential Influence of Parental Smoking and Friends' Smoking on Adolescent Initiation and Escalation and Smoking. *Journal of Health and Social Behavior* [online]. 1994, roč. 35, č. 3, s. 248-265 [cit. 2014-04-27]. ISSN 0022-1465. Dostupné z: http://www.jstor.org/stable/2137279
- KERNOVÁ, Věra. Poradny pro odvykání kouření - jednotlivé kroky, individuální a skupinová terapie, náhradní substituční terapie, objektivizace expozice tabákovému kouři. In: *Státní zdravotní ústav* [online]. 2008 [cit. 2014-05-01]. Dostupné z:http://www.szu.cz/uploads/documents/czzp/CINDI/kurz/Poradny_pro_odvykani.pdf
- KRÁLÍKOVÁ, Eva. Závislost na tabáku. In: *Závislosti* [televizní dokument]. ČT2 [online]. 2011. [cit. 2014-04-28]. Dostupné z: http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266574720-zavislosti/210572231070004-zavislost-na-tabaku/
- NEŠPOR, Karel, Hana PROVAZNÍKOVÁ a Ladislav CSÉMY. *Dotazník pro dospívající identifikující rizikové oblasti: (volně podle R.E. Tartera)*. Praha: Státní zdravotní ústav, 1998. ISBN 80-707-1106-X. Dostupné z:http://books.google.cz/books/about/Dotazn%C3%ADk_pro_dosp%C3%ADvaj%C3%ADc%C3%AD_identifikuj.html?id=qNdpAAAACAAJ&redir_esc=y
- NOWAK, Andrzej, Jacek SZAMREJ a Bibb LATANÉ. From private attitude to public opinion: A dynamic theory of social impact. *Psychological Review* [online]. 1990, roč. 97, č. 3, s. 362-376 [cit. 2014-05-02]. ISSN 0033-295X. Dostupné z: http://doi.apa.org/getdoi.cfm?doi=10.1037/0033-295X.97.3.362

- SOVINOVÁ, Hana a Ladislav CSÉMY. Užívání tabáku a alkoholu v České republice 2012. In: *Státní zdravotní ústav* [online]. 2013 [cit. 2014-05-03]. Dostupné z:http://www.szu.cz/uploads/documents/czzp/zavislosti/Uzivani_tabaku_a_alkoholu_v_Ceske_republice_2012.pdf
- Zákon č. 138/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ve znění pozdějších předpisů, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 79/1997 Sb., o léčivech a o změnách a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů*. 2002. [cit. 2014-05-10]. Dostupné z: http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb02138&cd=76&typ=r

Seznam příloh

Příloha č. 1: Přehled členů zapojených do výzkumu a jejich stručné charakteristiky (tabulka)

Příloha č. 2: Přibližné grafické znázornění průběhu kuřáckých kariér členů skupiny (obrázek)

Příloha č. 3: Informovaný souhlas – vzor (formulář)

Příloha č. 4: Přehled témat a nosných otázek závěrečného rozhovoru (text)

Přílohy

Příloha č. 1: Tabulka: Přehled členů zapojených do výzkumu a jejich stručné charakteristiky

Jméno	Ročník ve škole	Bydliště	Věk při zapojení do výzkumu	Věk při odstoupení z výzkumu	Fáze kuřácké kariéry během výzkumu	Členem výzkumné skupiny od setkání č.:	Počet absolvovaných setkání
Eliška	2.	Praha	17	17	Průběh	1	1
Katka	2.	Mimo Prahu	16	17	Průběh	1	10
Šárka	2.	Mimo Prahu	17	17	Průběh	1	10
Martin	3.	Praha	17	17	Ukončena	5	6
Milan	3.	Praha	17	18	Průběh	6	5
Nikola	3.	Praha	18	18	Průběh	6	4
Jirka	3.	?	?	?	Nekuřák	9	1

Příloha č. 2: Obrázek: Přibližné grafické znázornění průběhu kuřáckých kariér členů skupiny

Legenda - kuřácké kariéry jednotlivých členů skupiny:
Svislá osa: Jméno informanta/informantky a měsíc, kdy má narozeniny
Podélná osa: Časová osa s věkovými rozmezími

- 1. experiment s cigaretou
- velmi nepravidelné kouření
- ustálení pravidelnosti a míry kouření
- zvyšování míry kouření oproti dosavadní míře
- snižování míry kouření oproti dosavadní míře
- období pokusů přestat kouřit s následným obnovením kuřáckého zvyku
- ukončení kuřácké kariéry a úplné přerušení kuřáckých zvyklostí
- nárazové kouření bez jakékoliv pravidelnosti

Příloha č. 3: Informovaný souhlas – vzor

Informovaný souhlas

Bakalářská práce na téma: Přímé sociální vlivy na kuřáckou kariéru mladistvých

Studentka: Aneta Zemanová Kontakt: atulka.zem@centrum.cz

Vedoucí práce: Mgr. Jan Morávek, Ph.D. Kontakt: jan.moravek@gmail.com

Výše zmíněná bakalářská práce obsahuje výzkum prováděný se skupinou mladistvých. Výzkum probíhá od listopadu 2013 do dubna 2014. Metodami tohoto výzkumu jsou rozhovory a pozorování. Výzkumný materiál mohou tvořit terénní poznámky studentky provádějící výzkum, audio záznamy pořízené při rozhovorech se skupinou či jednotlivci a přepisy audio záznamů.

Vzhledem k povaze tématu práce je kladen při výzkumu důraz na následující:

1. Veškeré osobní nebo identifikační údaje jsou ihned při zpracování výzkumného materiálu studentkou změněny, aby nemohlo dojít k identifikaci účastníků výzkumu.
2. Audio záznamy jsou ihned po přepsání studentkou mazány ze všech úložišť a nejsou nikde zálohovány.
3. Výzkumný materiál je přísně důvěrný a není v žádném znění poskytován jiným osobám než kontaktům uvedeným v úvodu tohoto souhlasu.
4. Informace získané z výzkumného materiálu budou v bakalářské práci použity pouze v anonymizované podobě.
5. Získané informace budou zpracovány a použity v práci v podobě medailonků představujících jednotlivé účastníky výzkumu a anonymizovaných příběhů účastníků.
6. Rozhodnutí o účasti ve výzkumu je zcela dobrovolné a může být kdykoliv zrušeno. Účastníci mají zároveň právo na výmaz jimi určených údajů z výzkumných materiálů, čímž zabrání jejich následnému využití v bakalářské práci.

Účastník/ce má právo se vyjádřit k následnému nakládání s bakalářskou prací zakroužkováním jedné z následujících možností. Tímto žádám, aby tak účastník/ce učinil/a.

a. Bakalářská práce může být zcela a bez výjimek přístupná veřejnosti.
b. Bakalářská práce může být přístupná veřejnosti s výjimkou účastníkem/cí určených údajů, které budou přesunuty do nezveřejňované přílohy práce.
c. Bakalářská práce může být přístupná veřejnosti s výjimkou veškerých údajů týkajících se účastníka/ce, které budou přesunuty do nezveřejňované přílohy práce.

Účastník/ce může po domluvě se studentkou provádějící výzkum připojit k tomuto souhlasu jakékoliv další podmínky, pod kterými bude ochoten/na se výzkumu účastnit. Podmínky musí být zaznamenány a podepsány oběma stranami na konci tohoto souhlasu.

Tímto žádám o udělení souhlasu s Vaší účastí na prováděném výzkumu. Souhlas může být z jakýchkoliv důvodů dodatečně zrušen.

Studentka: Aneta Zemanová Podpis: .....

Já, ..., uděluji souhlas se svou účastí ve výzkumu při zde uvedených podmínkách.

V ..... dne ..... Podpis: .....

Dodatečné podmínky: .....
.....
Podpis studentky: ..... Podpis účastníka/ce: .....

Příloha č. 4: Přehled témat a nosných otázek závěrečného rozhovoru

Rodina:

- Popis a vztahy v rodině:
  - Popiš mi svou rodinu. + doplňující otázky na strukturu a fungování
  - Ke komu v rodině máš nejbližší vztah?
  - Je někdo z rodiny, o kom bys řekl/a, že ho obdivuješ? Proč?
  - Byl nebo je pro tebe sourozenec v něčem vzorem?
- Kouření v rodině a vztah ke kouření obecně:
  - Řekli by rodiče/sourozenci, že je kouření droga?
  - Poučovali tě někdy rodiče/sourozenci o kouření?
  - Máš nějaké vzpomínky či historky o kouření v rodině?
  - Je nějaký aktivní kuřák v rodině? Jak často, kolik a kde a kdy kouří?
- Vztah rodina, kouření a informant/ka:
  - Zajímají se rodiče, za co utrácíš kapesné?
  - Ví rodiče, že kouříš / žes kouřil/a?
  - Kde schováváš cigarety?
  - Jak by se rodiče/sourozenci tvářili a co by dělali, kdyby zjistili, že kouříš/žes kouřil?

Učitelé, škola:

- Možný učitelský vzor:
  - Měl/měla jsi někdy oblíbeného učitele/ku? Jaký/á byl/a?
  - Proč jsi ho/jí měl/a rád/a?
  - Kouřil/a?
  - Vedl/a vás k nekouření?
- Škola a vztah ke kouření:
  - Vedli vás učitelé obecně k nekuřáctví?
  - Pořádala škola programy či přednášky o kouření?
  - Postihovala škola kouření studentů?

Společnost:

- Přístup většinové společnosti či jejích “zástupců“ ke kouření informanta/ky:
  - Kupuješ si cigarety sám/a? Kde?
  - Měl/a jsi někdy problémy s koupí cigaret?
  - Stalo se ti někdy, že ti cizí člověk vynadal kvůli tvému kouření?

Vrstevníci:

- Vztah informanta/ky a vrstevníků:
  - Jakých part jsi členem/kou??
  - Jak bys charakterizoval/a své postavení v partě/ách?
  - Mezi jak starými lidmi se cítíš nejlépe?
  - Řekl/a bys, že tě kamarádi snadno ovlivňují?

- Informant/ka, kouření a vrstevníci:
    - Při jakých situacích nejčastěji kouříš?
    - Jak probíhalo vykouření tvé první cigarety?
    - Jak vnímají tví kamarádi to, že kouříš?
    - Setkal/a ses někdy s odmítnutím od tvých kamarádů/ek kvůli ne/kouření?
    - Používáš cigarety nebo zapalovač jako prostředek seznámení se s někým?
    - Máš nějaké historky z party o kouření?

Partner/ka a kouření:

- Prožil/a jsi již nějaký vztah?
- Kouřil/a tvůj/tvá partner/ka? – případně množné číslo, následně podle informací se zaměřit na nejdůležitější vztah.
- Znal/a tě jako kuřáka/čku?
- Jaký měl/a názor na kouření?
- Jaký měl/a názor na tvé kouření?
- Ovlivnil/a tě nějak partner/ka v kouření? Jak?
- Ovlivnilo kouření nějakým způsobem tvůj vztah? Jak?

Osobnost informanta/ky:

- Obecnější informace, které mohou souviset s kuřáckou kariérou informanta/ky:
    - Co nejčastěji děláš ve svém volném čase?
    - Kdo má na tebe obecně největší vliv?
- Informan/ka a kouření cigaret – otázky klást dle již dostupných informacích o informantech:
    - Co jsou podle tebe tabákové výrobky a které z nich jsi již zkoušel/a kouřit?
    - Proč kouříš/jsi kouřil/a?
    - Proč nekouříš?
    - Už jsi někdy zkoušel/a přestat kouřit?
    - Co pro tebe znamená kouření cigaret?
    - Kdo je podle tebe kuřák?
    - Označil/a by ses za kuřáka/čku?